

5. rodinněprávní symposium
Justiční akademie

na téma

Participace dětí v
opatrovnickém soudním řízení

Ve dnech 24. a 25. června 2021 se uskutečnilo 5. rodinněprávní symposium Justiční akademie na téma participace dětí v opatrovnickém soudním řízení. Rodinněprávní symposium je vzdělávací akce, která si klade za cíl diskutovat – napříč profesemi a stupni soudní soustavy, včetně soudu Nejvyššího a Ústavního – o typových případech rodinného práva a nalézat modelová řešení, která by odpovídala požadavkům na moderní opatrovnickou justici.

Symposia se zúčastnili:

Mgr. Ondřej Bouša, Úřad pro mezinárodně právní ochranu dětí

Mgr. Radka Círková, Okresní soud v Českém Krumlově

Mgr. Martina Grochová, Ph.D., Právnická fakulta Univerzity Palackého v Olomouci

JUDr. Jaromír Jirsa, Ústavní soud

JUDr. Ing. Zdeněk Kapitán, Ph.D., Úřad pro mezinárodně právní ochranu dětí

JUDr. Ing. Martin Kohout, Ph.D., Krajský soud v Ústí nad Labem

Mgr. Lenka Křištofová, Okresní soud v Chebu

Mgr. et Mgr. Alicja Ewa Leix, Ph.D., Právnická fakulta Univerzity Palackého v Olomouci

JUDr. Hana Nová, Obvodní soud pro Prahu 4

Mgr. Terezie Pemová, Národní institut pro děti a rodinu

JUDr. Lenka Pekařová, Ústavní soud

Mgr. Eva Petrová, Ministerstvo spravedlnosti

Mgr. Vladimír Polák, Krajský soud v Ústí nad Labem

JUDr. Lubomír Ptáček, Ph.D., Nejvyšší soud

Mgr. Petr Sedlák, Ph.D., Krajský soud v Brně

Mgr. et Mgr. Kateřina Skřivánková, Ph.D., Okresní soud v Hodoníně

JUDr. Soňa Soukupová, Okresní soud v Chrudími

Bc. Martina Svobodová, Justiční akademie

JUDr. Kateřina Šimáčková, Ph.D., Ústavní soud

JUDr. Renáta Šínová, Ph.D., Právnická fakulta Univerzity Palackého v Olomouci

Mgr. Marek Zajíček, Krajský soud v Ústí nad Labem

Teze

- Participací se naplňují potřeby dítěte. Musí být provedena profesionálně, citlivě a se zohledněním jeho individuality. V opačném případě škodí, což je nepřijatelné.
- Participační práva dítěte soud realizuje zejména tím, že zabezpečí, aby dítě obdrželo všechny příslušné informace; vyslyší dítě a umožní mu vyjádřit jeho názor; informuje dítě o možných důsledcích vyhovění jeho názoru a o možných důsledcích jakéhokoliv rozhodnutí.
- Neexistuje žádný věkový limit pro právo dítěte na vyjádření vlastního názoru.
- Realizace participačních práv neslouží ke zjišťování skutkového stavu. Rozhovor s dítětem (poskytování informací dítěti, zjišťování jeho názoru) představuje úkon soudu *sui generis*, nejedná se o důkaz výsledkem účastníka řízení.
- Dítě by mělo mít volbu ohledně místa, kde k jeho participaci dojde (kancelář soudu, jednací síň, zvláštní místnost uzpůsobená pro daný účel). Pořídí zvukový nebo zvukově obrazový záznam, je možné pouze v případě, že s tím dítě po adekvátním poučení souhlasí. V ostatních případech se o úkonu soudu sepíše protokol.
- Dítě má právo svůj názor svobodně vyjádřit. „Svobodně“ znamená, že dítě může svůj názor vyjádřit bez jakéhokoli nátlaku a může si vybrat, zda svého práva vůbec chce, nebo nechce využít; o tom musí být poučeno. V případech doprovázených intenzivním konfliktem rodičů se velmi často stává, že rodiče vystavují dítě nátlaku a „učí ho“, co by mělo u soudu sdělit. Takové manipulaci soud většinou nedokáže účinně zabránit. Je proto důležité případné projevy manipulace zaznamenat a následně je zohlednit při posuzování váhy názoru a přání dítěte.
- K provedení důkazu výsledkem nezletilého dítěte by soudy měly přistupovat jen ve zcela výjimečných případech, a to za situace, kdy skutkový stav nelze zjistit jiným způsobem a sdělení názoru dítěte soudu nepostačuje. Výslech dítěte dle § 131 o.s.ř. a § 22 z.ř.s. je možné provést pouze v případě, že to není v rozporu s nejlepším zájmem dítěte. Souhlas dítěte se vyžaduje.
- Platí úměra, že čím více stát ingeruje do (rodinného) života dítěte, tím intenzivněji by soudy měly naplňovat jeho participační práva.
- Platí též úměra, že čím méně jsou rodiče schopni a/nebo ochotni sdělit dítěti ve věcech, které se dotýkají jeho zájmů, vše potřebné; vyslyšet jeho názor a věnovat mu patřičnou pozornost, vzít jeho názor při rozhodování v úvahu, tím intenzivněji by měla být realizována participační práva dítěte soudem.
- Soud naplňuje participační práva dítěte nejen v probíhajícím nalézacím a odvolacím soudním řízení, ale též v rámci řízení o nařízení předběžného opatření před zahájením řízení, soudního dohledu, probíhající ústavní výchovy, poručenské a pěstounské péče, předadopční péče a výkonu rozhodnutí.

- Cílem realizace participačních práv není poskytnout dítěti odbornou pomoc (psychologickou, sociální, lékařskou) zaměřenou na zvládnutí potenciálně traumatické situace. Soud by měl vždy zvážit, zda vzhledem k okolnostem případu rodičům (osobám odpovědných za výchovu) či dítěti doporučí nebo uloží povinnost takovou pomoc využít.
- Lze doporučit, aby realizace participačních práv jednotlivými subjekty (soud, orgán sociálně-právní ochrany dítěte, opatrovník dítěte, rodiče) byla v rámci nastavení procesů interdisciplinární spolupráce koordinována. Je nepřípustné, aby jejich realizací docházelo k nadbytečné zátěži dítěte v důsledku nesystémového přístupu jednotlivých subjektů, neboť ta by mohla vést až k systémovému týrání dítěte.

Odůvodnění tezí

Participací se naplňují potřeby dítěte. Musí být provedena profesionálně, citlivě a se zohledněním jeho individuality. V opačném případě škodí, což je nepřipustné.

Definice pojmu participace

Obecně je pojem participace (z lat. *partem capere*, mít podíl) chápán jako podílení se nebo účast na něčem. O participaci dětí na rozhodování lze uvažovat v mnohých oblastech života a fungování společnosti. Ve společenské praxi mohou děti participovat na rozhodování např. v rodině, ve vzdělávání, v komunitě, ve společnosti jako demokratickém systému a také v rámci tzv. procesní participace, která vyplývá z ustanovení čl. 12 Úmluvy o právech dítěte. Rodinněprávní symposium se zabývá výhradně participací nezletilého dítěte (naplňováním jeho participačních práv) v opatrovnických soudních řízeních (typicky v řízeních ve věcech péče soudu o nezletilé a řízení ve věcech osvojení nezletilého). Symposium se blíže nevěnuje otázkám participace dětí s postižením, které samo o sobě není překážkou participace. Podrobněji se k otázkám participace dětí s postižením bude symposium věnovat při plánované revizi nyní přijatých závěrů. V těchto intencích můžeme participací rozumět procesy, které nabádají děti k vytvoření svobodného názoru a zajišťují takové prostředí, ve kterém dítě může využít svého práva být vyslechnuto. Vychází se přitom z premisy, že názory vyjádřené dětmi mohou přinášet nové a relevantní perspektivy a zkušenosti, které by měly být brány v úvahu při přijímání rozhodnutí. Nedílnou součástí takovýchto procesů je využití práva dítěte nebo dětí být vyslechnuty (srovnej body 11. – 13. Všeobecného komentáře č. 12 Výboru pro práva dítěte OSN). Participací dětí v nich rozvíjíme jejich schopnost rozhodovat o svých záležitostech, a zároveň v nich podporujeme důvěru k demokratickému právnímu státu, neboť zažívají pocit, že subjekty nadané státní mocí respektují jejich individualitu.¹

Participace jako potřeba dítěte

Participace dětí není úkon (či sled úkonů), ale odborný a hodnotový přístup. Jeho charakteristikou je primární axiom, že dítě není pasivním subjektem, který je experty posunován a opečováván v rámci právního, sociálního, vzdělávacího nebo zdravotnického systému, ale má, přiměřeně svému věku, přirozenou potřebu a schopnost aktivně se podílet na rozhodování v záležitostech, které se ho týkají. A odborníci již nemají o dítěti rozhodovat pouze na základě vlastního úsudku nebo zkušenosti, ale vytvářet podmínky, prostředí a procesní možnosti, aby děti mohly *spolu*realizovat aktivní roli při řešení záležitostí, které se jich týkají. Důležité nám v tomto kontextu přijde uvažovat o participaci jako o *spolu*rozhodování, *spolu*posuzování, *spolu*hodnocení, společném sdílení informací i rozhodnutí, tedy *spolu*práci. Nejedná se tedy v žádném případě o plné přenesení těchto činností či odpovědností na dítě, ale jeho zapojení do řešení jeho situace.

¹ Pokud je v překladu Úmluvy a komentáře používán pojem „vyslechnuto“, jedná se o předklad pojmu „to be heard“, kterému spíše odpovídá překlad „slyšeno“ či „vyslyšeno“.

Zapojování dítěte do záležitosti, které se ho týkají, nejsou jen projevem respektu k jeho právům, ale především **naplněním jeho základních potřeb**. Jedná se o zejména o:

- **Potřeba rozumět světu** (situacím), ve kterých žiju – dostatek informací, srozumitelnost kompetencí zapojených institucí, znalost o tom, jaké je mé žádoucí chování; to vše přispívá k psychické stabilitě a schopnosti zvládnout zátěž související s projednávanou otázkou. Nevědomost (či neposkytnutí informací) týkající se závažných okolností života dítěte, neznamená, že dítě žije v „blahé“ nevědomosti a je šťastné. Nesrozumitelnost životních podmínek spíše vede k rozvoji úzkosti, chronickým stresovým reakcím (konfliktnost x apatie) a neprospívání dítěte.
- **Potřeba autonomie** – možnost přiměřeně svému věku, schopnostem a okolnostem ovlivňovat události, které se mě v životě týkají (potřeba autonomie je nám dána od narození, jen se mění možnosti, jak ji uplatňujeme (motorickým rozvojem, komunikačními schopnostmi, mírou nezávislosti). Autonomie se netýká jen „velkých“ rozhodování (kde budu žít, kdo bude mým učitelem, jaká zdravotní péče mi bude poskytnuta), u nich jsou děti schopny akceptovat, že svou vůli uplatňují především dospělí (rodiče, učitelé, lékaři). Týká se mnohdy spíše „malých“ každodenních nebo komunikačních rozhodnutí (oslovování, tykání versus vykání, jak bude setkání probíhat, v jakých oblastech může dítě odmítnout spolupráci, atp.).
- **Potřeba otevřené budoucnosti** – možnost žít svůj život nejen „tady a teď“, ale i v budoucím horizontu (potřeba životní perspektivy). Otevřená budoucnost nás motivuje k aktivitě, činorodosti, kdežto uzavřená budoucnost k apatii, zoufalství, beznaději.

Profesionálním provedením participace se pro účely těchto tezí myslí její provedení v souladu se závěry tohoto sympozia. Neprofesionálním provedením participace může dojít až k systémovému týrání dětí, což symposium blíže rozebírá v poslední tezi těchto závěrů. Participace dětí musí být podmíněna skutečným pochopením potřeby dítěte rozumět a spolurozhodovat o svém životě a neustálou sebereflexí vlastní práce a zvolených pracovních postupů. Na zapojování dětí nelze nahlížet pouhým „účetně-manažerským“ přístupem, kdy se hodnotí kvantitativní kritéria (jako počet a délky konzultací), či se vypisují a shromažďují „podepsané“ protokoly, zápisy, konzultace. Participace dětí je především základním předpokladem úspěšné intervence a v neposlední řadě projevem úcty k lidskému jedinci a jeho důstojnosti.

Naslouchání dítěti či jeho zapojování do rozhodování totiž neznamená, že dítě posloucháme na slovo a plníme všechna jeho přání, či rezignujeme na odpovědnost dospělých dítěte vychovávat ho a pečovat o něj. Naslouchání a zapojování dítěte do řešení záležitostí, které se ho týkají, také znamená pomáhat dítěti zpracovat realitu, chápat možná řešení v daném kontextu a akceptovat odpovědnost všech zainteresovaných subjektů, včetně důsledků vlastních rozhodnutí. Považujeme proto za nesprávné, pokud jsou práva dětí, včetně participačních práv interpretována (dle našeho názoru dezinterpretována) jako konflikt – ať už jako konflikt mezi dětmi a rodiči, či jako spor mezi rodinou a státem. Ochrana práv jedněch nemusí znamenat oslabení či znevýhodnění druhých, ba právě naopak. Aktivní participace dětí i jejich rodičů či jiných blízkých osob na řešení situací týkajících se jejich života umožňuje hledání rovnováhy mezi právy a potřebami všech zúčastněných, mezi právem dítěte na autonomii rozhodování a právem na poskytnutí ochrany.

Je důležité nezaměňovat participaci dítěte s jinými úkony (soudu, opatrovníka, poskytovatelů odborné pomoci) – např. slyšení dítěte u soudu není totéž jako rozhovor se znalcem; šetření

v rodině nebo ve škole není slyšením dítěte, byť by s ním při této příležitosti sociální pracovnice mluvila; odborné stanovisko kolizního opatrovníka není zprostředkování názoru dítěte.

Nelze usuzovat, že rozhodnutí bude v nejlepším zájmu dítěte, jestliže požadavek čl. 12, objektivně vzato, nebude naplněn (rozsudek Nejvyššího soudu ze dne 26. 4. 2012, sp. zn. 30 Cdo 3430/2011).

Ústavní soud zdůrazňuje, že v řízeních, jež se bezprostředně dotýkají práv nezletilých dětí, nelze na dítě nahlížet jako na pouhý objekt, o němž rozhodují jiní, ani ho nelze stavět do role pasivního pozorovatele událostí (náleží ÚS ze dne 2. 4. 2009 ve věci II. ÚS 1945/08).

Participační práva dítěte soud realizuje zejména tím, že zabezpečí, aby dítě obdrželo všechny příslušné informace; vyslyší dítě a umožní mu vyjádřit jeho názor; informuje dítě o možných důsledcích vyhovění jeho názoru a o možných důsledcích jakéhokoliv rozhodnutí.

Právní úprava

Úmluva o právech dítěte

článek 12

1. Státy, které jsou smluvní stranou úmluvy, zabezpečují dítěti, které je schopno formulovat své vlastní názory, právo tyto názory svobodně vyjadřovat ve všech záležitostech, které se jej dotýkají, přičemž se názorům dítěte musí věnovat patřičná pozornost odpovídající jeho věku a úrovni.

2. Za tímto účelem se dítěti zejména poskytuje možnost, aby bylo vyslyšeno v každém soudním nebo správním řízení, které se jej týká, a to buď přímo, nebo prostřednictvím zástupce anebo příslušného orgánu, přičemž způsob slyšení musí být v souladu s procedurálními pravidly vnitrostátního zákonodárství.

Evropská úmluva o výkonu práv dětí

článek 3

Dítě, které má podle vnitrostátních předpisů dostatečnou schopnost chápat situaci, bude mít v soudním řízení, které se jej týká, zaručena následující práva nebo bude mít možnost se těchto práv domáhat:

- a) dostávat příslušné informace,*
- b) být konzultováno a moci vyjádřit svůj názor,*
- c) být informováno o možných důsledcích vyhovění jeho názoru a o možných důsledcích jakéhokoliv rozhodnutí.*

článek 6

V řízení, které se týká dítěte, musí soudní orgán před vynesením rozhodnutí:

- a) posoudit, zda má informace dostatečné k tomu, aby mohl rozhodnout v nejlepším zájmu dítěte, a je-li to třeba, opatřit si další informace, zejména od osob, které mají rodičovskou zodpovědnost;*
- b) pokud se podle vnitrostátních předpisů má za to, že dítě dostatečně chápe situaci:*
 - zabezpečit, aby dítě obdrželo všechny příslušné informace,*
 - ve vhodných případech dítě vyslechnout, je-li to třeba nevěřejně, buď přímo nebo prostřednictvím jiných osob nebo orgánů způsobem, který je přiměřený chápání dítěte, pokud to není ve zjevném rozporu s nejlepšími zájmy dítěte,*
 - umožnit dítěti vyjádřit svůj názor;*
- c) vzít názor dítěte náležitě v úvahu.*

Úmluva o ochraně lidských práv a základních svobod (EÚLP)

článek 8

- 1. Každý má právo na respektování svého soukromého a rodinného života, obydlí a korespondence.*
- 2. Státní orgán nemůže do výkonu tohoto práva zasahovat kromě případů, kdy je to v souladu se zákonem a nezbytné v demokratické společnosti v zájmu národní bezpečnosti, veřejné bezpečnosti, hospodářského blahobytu země, ochrany pořádku a předcházení nepokojům a zločinnosti, ochrany zdraví nebo morálky nebo ochrany práv a svobod jiných.*

Článek 8 EÚLP, který zaručuje právo na respektování rodinného života, sám o sobě neobsahuje výslovné procesní požadavky, nicméně dle judikatury ESLP musí být rozhodovací proces spravedlivý a musí zajistit náležitý respekt k zájmům chráněným tímto článkem (*T. P. a K. M. proti Spojenému království*, č. 28945/95, rozsudek velkého senátu ze dne 10. května 2001, § 72). ESLP zkoumá, zda byli rodiče dostatečně zapojeni do rozhodovacího procesu, což platí, *mutatis mutandis*, i pro děti ve všech soudních a správních řízeních, které se dotýkají jejich práv dle článku 8 EÚLP. Zapojení není dostatečné, pokud děti schopné formulovat vlastní názor neměly příležitost být slyšeny a vyjádřit tak svůj názor a pokud jejich názoru nebyla s ohledem na jejich věk a vyspělost dána dostatečná váha (*M. a M. proti Chorvatsku*, č. 10161/13, rozsudek ze dne 3. září 2015, § 171 a 181). ESLP ve své judikatuře obecně poukazuje na článek 12 Úmluvy o právech dítěte, který se použije i na řízení týkající se dětí dle článku 8 EÚLP; s tím, že dětem, které jsou schopny formulovat svůj vlastní názor, je třeba dát možnost se vyjádřit (*E. S. proti Rumunsku a Bulharsku*, č. 60281/11, rozsudek ze dne 19. července 2016, § 59). ESLP nemůže uspokojivě vyhodnotit, zda byly důvody pro zásah do rodinného života dostačující pro účely čl. 8 odst. 2 EÚLP, aniž by zároveň neurčil, s přihlédnutím ke zvláštním okolnostem každého případu, zda rozhodovací proces zajistil stěžovatelům požadovanou ochranu jejich zájmů (*Sommerfeld proti Německu*, č. 31871/96, rozsudek velkého senátu ze dne 8. července 2003, § 66 a 68). Ve věci *Havelka a ostatní proti České republice* (č. 23499/06, rozsudek ze dne 21. června 2007, § 62) tak z uvedeného hlediska považoval za politováníhodné, že v řízení o svěření dětí do ústavní výchovy dětí, ačkoli již v dané době dosáhly věku třinácti, dvanácti a jedenácti let, nebyly soudy přímo vyslechnuty.

občanský zákoník

§ 867 odst. 1, 2

(1) Před rozhodnutím, které se dotýká zájmu dítěte, poskytne soud dítěti potřebné informace, aby si mohlo vytvořit vlastní názor a tento sdělit.

(2) Není-li podle zjištění soudu dítě schopno informace náležitě přijmout nebo není-li schopno vytvořit si vlastní názor nebo není-li schopno tento názor sdělit, soud informuje a vyslechne toho, kdo je schopen zájmy dítěte ochránit, s tím, že se musí jednat o osobu, jejíž zájmy nejsou v rozporu se zájmy dítěte; o dítěti starším dvanácti let se má za to, že je schopno informaci přijmout, vytvořit si vlastní názor a tento sdělit. Názoru dítěte věnuje soud patřičnou pozornost.

§ 875 odst. 2

Před rozhodnutím, které se dotýká zájmu dítěte, sdělí rodiče dítěti vše potřebné, aby si mohlo vytvořit vlastní názor o dané záležitosti a rodičům jej sdělit; to neplatí, není-li dítě schopno sdělení náležitě přijmout nebo není schopno vytvořit si vlastní názor nebo není schopno tento názor rodičům sdělit. Názoru dítěte rodiče věnují patřičnou pozornost a berou názor dítěte při rozhodování v úvahu.

občanský soudní řád

§ 100 odst. 3

V řízení, jehož účastníkem je nezletilé dítě, které je schopno formulovat své názory, soud postupuje tak, aby byl zjištěn jeho názor ve věci. Názor nezletilého dítěte soud zjistí výslechem dítěte. Názor dítěte může soud ve výjimečných případech zjistit též prostřednictvím jeho zástupce, znaleckého posudku nebo příslušného orgánu sociálně-právní ochrany dětí. Výslech dítěte může soud provést i bez přítomnosti dalších osob, lze-li očekávat, že by jejich přítomnost mohla ovlivnit dítě tak, že by nevyjádřilo svůj skutečný názor; přítomnost důvěrníka dítěte, který není jeho zákonným zástupcem a o jehož účast u výslechu dítě požádá, může soud vyloučit jen tehdy, je-li jeho přítomností mařen účel výslechu. K názoru dítěte soud přiblíží s přiblížením k jeho věku a rozumové vyspělosti.

Všeobecný komentář č. 12 Výboru pro práva dítěte OSN (body 40. – 47.)

Provedení obou odstavců článku 12 Úmluvy o právech dítěte vyžaduje učinění pěti kroků, aby bylo možné účinně uplatnit právo dítěte být slyšeno, kdykoliv se jej záležitost týká, nebo v případě, že je dítě vyzváno, aby vyjádřilo své názory ve formálním řízení, jakož i v jiných prostředích. Tyto požadavky musí být uplatňovány způsobem, který je v dané situaci vhodný.

(a) Příprava

Osoby, které jsou odpovědné za slyšení dítěte, musí zajistit, aby bylo dítě informováno o svém právu vyjádřit svůj názor ve všech záležitostech, které se jej týkají, a to zejména v každém soudním nebo správním rozhodování, a o dopadu, jaký budou mít jím vyjádřené názory na výsledek. Dítě musí dále obdržet informace o možnosti komunikovat přímo nebo prostřednictvím zástupce. Musí si být vědomo možných důsledků své volby. Subjekt s rozhodovací pravomocí musí dítě na slyšení vhodně připravit, vysvětlit mu, jak, kdy a kde se bude slyšení konat a kdo se ho zúčastní, a musí v tomto ohledu také zohlednit názory dítěte.

(b) Slyšení

Rámec, ve kterém dítě uplatňuje své právo být slyšeno, musí být vstřícný a povzbudivý, aby si dítě mohlo být jisté, že dospělý, který je odpovědný za slyšení, je ochoten naslouchat a opravdu zvážit to, co se dítě rozhodlo sdělit. Osoba, která bude slyšení provádět, může být dospělá osoba mající kvalifikaci v záležitostech, které se týkají dítěte (např. učitel, sociální pracovník nebo pečovatel), subjekt s rozhodovací pravomocí v určité instituci (např. ředitel, správce nebo soudce) nebo odborník (např. psycholog nebo lékař).

Zkušenosti ukazují, že situace by se měla podobat spíše rozhovoru, a nikoliv jednostrannému výslechu. Je třeba preferovat, aby dítě nebylo slyšeno při veřejném jednání soudu, ale při zachování podmínek důvěrnosti.

(c) Posuzování schopnosti dítěte

Názory dítěte musí být patřičně zohledněny, pokud analýza konkrétního případu ukáže, že je dítě schopné vytvářet si vlastní názory. Pokud je dítě schopné vytvářet si názory rozumným a nezávislým způsobem, subjekt s rozhodovací pravomocí musí názory dítěte zohlednit jako významný faktor při rozhodování dané záležitosti. Pro posouzení schopnosti dítěte je třeba rozvíjet osvědčené postupy.

(d) Informace o zohlednění názorů dítěte (zpětná vazba)

Vzhledem k tomu, že dítě požívá právo na to, aby jeho názory byly patřičně zohledněny, subjekt s rozhodovací pravomocí musí dítě informovat o výsledku řízení a vysvětlit mu, jakým způsobem byly jeho názory zohledněny. Zpětná vazba je zárukou toho, že názory dítěte nebudou slyšeny pouze formálně, ale budou brány vážně. Informace mohou dítě přimět k tomu, aby na svých názorech trvalo, soubhlasilo s jiným názorem nebo učinilo jiný návrh nebo v případě soudního či správního řízení podalo opravný prostředek či stížnost.

(e) **Stížnosti, opravné prostředky a žádosti o nápravu**

Je třeba přijmout právní předpisy, které umožní dětem využít možnost podat stížnost nebo opravný prostředek, pokud je jejich právo na slyšení a právo na to, aby jejich názory byly patřičně zohledněny, přehlíženo a porušováno.² Děti by měly mít možnost obrátit se se svými stížnostmi na veřejného ochránce práv nebo na osobu se srovnatelnou úlohou ve všech dětských institucích, mimo jiné ve školách a zařízeních denní péče. Děti by měly vědět, kdo jsou tyto osoby a jak je kontaktovat. V případech sporů v rodině týkajících se zohlednění názorů dítěte by mělo mít dítě možnost obrátit se na osobu v komunitní organizaci pro mládež.

Pokud je právo dítěte být slyšeno v soudním nebo správním řízení (čl. 12 odst. 2) porušeno, musí mít dítě možnost podat opravný prostředek a stížnost, které zajistí nápravu. Postupy podávání stížností musí obsahovat spolehlivé mechanismy, které zajistí, že si dítě bude jisté, že jejich využití je nevystaví riziku násilí nebo trestu.

Základní požadavky na implementaci práva dítěte na vyslechnutí (body 133. – 134.). Pokud má být účast účinná a smysluplná, musí být vnímána jako proces, a nikoliv jako jednorázová záležitost. (...)

Všecké procesy, ve kterých jsou dítě nebo děti slyšeny a kterých se účastní, musí být:

- (a) **transparentní a informativní** – dětem musí být poskytnuty úplné a dostupné informace, které jsou specifické z hlediska různorodosti a odpovídající věku, ohledně jejich práva na svobodné vyjádření svých názorů a patřičné zohlednění těchto názorů a ohledně průběhu, rozsahu, účelu a možném dopadu této účasti;
- (b) **dobrovolné** – děti by nikdy neměly být nuceny k vyjádření názoru proti své vůli a měly by být informovány o tom, že mohou v jakékoli fázi své zapojení ukončit;
- (c) **ohleduplné** – s názory dětí musí být jednáno s úctou a dětem by měly být poskytnuty příležitosti, aby přišly s myšlenkami a nápady. Dospělí pracující s dětmi by měli uznávat a respektovat dobré příklady účasti dětí, například pokud jde o jejich přínos v rodině, škole, kultuře a pracovním prostředí, a stavět na nich. Musí rovněž porozumět socio-ekonomickým, environmentálním a kulturním souvislostem života dětí. Osoby a organizace pracující pro děti a s dětmi by také měly respektovat názory dětí, pokud jde o jejich účast na veřejném životě;
- (d) **relevantní** – otázky, ke kterým mají děti právo vyjádřit své názory, musí mít skutečný význam pro jejich život a umožnit jim čerpat z jejich znalostí, dovedností a schopností. Navíc je třeba vytvářet prostor umožňující dětem poukázat na otázky, které samy považují za relevantní a významné, a řešit je;
- (e) **přátelské k dětem** – prostředí a pracovní metody je třeba přizpůsobit schopnostem dětí. Měl by být poskytnut potřebný čas a vyčleněny zdroje na to, aby děti byly řádně připraveny a měly sebedůvěru a příležitosti k tomu, aby mohly přispět svými názory. Je třeba vzít v úvahu skutečnost, že děti budou potřebovat různé úrovně podpory a formy zapojení v souladu s jejich věkem a vyvíjejícími se schopnostmi;
- (f) **všeobecné** – účast musí být pro všechny, musí se vyvarovat existujících vzorců diskriminace a podporovat příležitosti pro děti na okraji společnosti, a to včetně dívek i chlapců (viz také odstavec 88 výše). Děti tvoří homogenní skupinu a jejich účast musí přinášet rovné příležitosti pro všechny

² Viz Obecný komentář Výboru č. 5 (2003) o obecných opatřeních k provedení Úmluvy o právech dítěte, odstavec 24.

bez diskriminace na jakémkoli základě. Příslušné programy musí rovněž zajistit, aby byly kulturně specifické pro děti ze všech komunit;

- (g) **podpořeny vzděláváním** – dospělí potřebují přípravu, dovednosti a podporu k tomu, aby dokázali účinně podporovat zapojení dětí. Vzdělávání by mělo těmto pracovníkům přinést dovednosti, pokud jde o naslouchání dětem, spolupráci s nimi a jejich účinné zapojování v souladu s jejich vyvíjejícími se schopnostmi. I děti samotné mohou být zapojeny do role školitelů a zprostředkovatelů a podílet se na podpoře účinné účasti. Je nutné posilovat jejich zdatnost v řadě dovedností, například ve schopnosti efektivně šířit povědomí o právech dětí, ve schopnosti organizovat setkání, získávat prostředky, jednat se sdělovacími prostředky, hovořit na veřejnosti a zastávat svůj názor;
- (h) **bezpečné a zohledňující riziko** – v některých situacích může vyjádření názoru představovat riziko. Dospělí mají vůči dětem, se kterými pracují, odpovědnost a musí přijmout veškerá opatření, aby snížili riziko, že děti budou v důsledku své účasti vystaveny násilí, vykořisťování nebo jiným negativním následkům. Nezbytná opatření pro poskytnutí ochrany zahrnují vytvoření jasné strategie na ochranu dětí, která uznává určitá rizika, kterým jsou některé skupiny dětí vystaveny, a překážky, kterým čelí, pokud žádají o pomoc. Děti si musí být vědomy svého práva na ochranu před újmou a vědět, kam se v případě potřeby obrátit o pomoc. Investice do práce s rodinami a komunitami je významná pro pochopení hodnoty a důsledků účasti a pro minimalizaci rizik, kterým by děti mohly být jinak vystaveny;
- (i) **odpovědné** - závazek k provádění a vyhodnocení je zásadní. Děti musí být například informovány o tom, jak byly jejich názory vyloženy a využity v rámci výzkumu nebo procesu konzultací, a pokud je to nutné, musí jim být poskytnuta příležitost zpochybnit a ovlivnit analýzu zjištění. Děti mají také právo na to, aby se jim dostalo jasné zpětné vazby ohledně vlivu jejich účasti na výsledek. Děti by pokud možno měly mít příležitost účastnit se následných procesů nebo činností. Je třeba zajistit účast na sledování a hodnocení účasti dětí, a to za účasti dětí samotných, je-li to možné.

Právo dítěte být slyšeno v řízení, které se jej týká, ve smyslu čl. 12 Úmluvy o právech dítěte se neomezuje na pouhé zjištění názoru dítěte na projednávanou záležitost, ale zahrnuje také další komunikaci s dítětem a informování jej o řízení, včetně toho, jak nakonec bylo rozhodnuto v záležitosti dítěte a jak byl zohledněn jeho zjištěný názor (vyjádřilo-li jej dítě). Za dodržení tohoto práva odpovídá soud. Je-li dítě způsobilé být v řízení vyslechnuto přímo soudem a není-li to rozporné s jeho nejlepším zájmem, pak by to měl být rovněž přímo soud, kdo dotčenému dítěti přístupnou formou vysvětlí, jak v jeho záležitosti bylo rozhodnuto a jak přitom byl zohledněn jeho názor. Právo dítěte být slyšeno v záležitosti, která se jej týká, podle čl. 12 Úmluvy o právech dítěte není obecně vázáno na žádný věkový limit dítěte; konkrétní podoba jeho realizace nicméně vždy musí reflektovat věk, vyspělost a nejlepší zájem dítěte. Ústavní soud sám pak v řízení o ústavní stížnosti dbal na dodržení práv všech účastníků a vedlejších účastníků řízení, včetně nezletilé vedlejší účastnice. Té byl k zastupování v tomto řízení usnesením jmenován opatrovníkem Úřad pro mezinárodněprávní ochranu dětí, toto usnesení bylo nezletilé vedlejší účastnici samostatně zasláno. Tento opatrovník se následně s nezletilou sešel a poskytl jí mimo jiné též informace o řízení před Ústavním soudem, možnostech rozhodnutí Ústavního soudu, a co to pro nezletilou může znamenat. Prostřednictvím opatrovníka se nezletilá znovu k celé věci vyjádřila a mimo jiné také sdělila, jakou formou by si přála být informována o výsledku řízení před Ústavním soudem. Zajištěním informování nezletilé o výsledku řízení o ústavní stížnosti byla následně pověřena soudkyně zpravodajka. (nález Ústavního soudu ze dne 8. 10. 2018 ve věci II. ÚS 725/18)

Neexistuje žádný věkový limit pro právo dítěte na vyjádření vlastního názoru.

Interpretace pojmu „schopno formulovat vlastní názor“ (článek 12. 1. Úmluvy o právech dítěte) – viz body 20. a 21. Všeobecného komentáře č. 12 Výboru pro práva dítěte OSN).

Státy, které jsou smluvní stranou Úmluvy, zajistí právo být slyšeno každému dítěti, které je „schopné vytvořit si vlastní názory“. Tato formulace by měla být vnímána nikoliv jako omezení, ale jako povinnost států, které jsou smluvní stranou Úmluvy, aby v největší možné míře posoudily schopnost dítěte vytvořit si samostatný názor. To znamená, že státy, které jsou smluvní stranou Úmluvy, nemohou vycházet z předpokladu, že dítě není schopné vyjádřit své názory. Státy, které jsou smluvní stranou Úmluvy, by měly naopak předpokládat, že dítě je schopné vytvořit si své názory, a uznat, že má právo je vyjádřit; není třeba, aby dítě muselo tuto svou schopnost nejprve prokázat.

Výbor zdůrazňuje, že článek 12 nestanoví žádnou věkovou hranici, pokud jde o právo dítěte vyjádřit své názory, a zrazuje státy, které jsou smluvní stranou Úmluvy, od toho, aby prostřednictvím právních předpisů nebo praxe zaváděly věkové hranice, které by omezily právo dítěte být slyšeno ve všech záležitostech, které se jej týkají. V tomto ohledu Výbor zdůrazňuje níže uvedené skutečnosti:

- (a) Zaprvé, Výbor ve svém doporučení, přijatém po dni obecné rozpravy o uplatňování práv dětí v raném dětství v roce 2004, zdůraznil, že pojem dítěte jakožto subjektu práv je „... zakotven v každodenním životě dítěte od nejranějšího věku“.³ Výzkumy ukazují, že dítě je schopné vytvářet si názory od nejútlejšího věku, a to dokonce i v době, kdy nemusí být schopno je vyjádřit slovně.⁴ V důsledku toho vyžaduje úplné provedení článku 12 uznání a zohlednění neverbální podoby komunikace včetně hry, řeči těla, výrazu tváře a kresby či malby, pomocí kterých velmi malé děti dávají najevo porozumění, volby a preference.*
- (b) Zadruhé, není nutné, aby dítě komplexně chápalo všechny aspekty záležitosti, která se jej týká, ale postačí, když situaci rozumí natolik dostatečně, aby bylo schopné si na danou záležitost vytvořit vlastní názor.*
- (c) Zatřetí, státy, které jsou smluvní stranou Úmluvy, mají také povinnost zajistit uplatnění tohoto práva v případě dětí, které mají potíže s vyjádřením svých názorů. Například děti se zdravotním postižením by měly mít k dispozici veškeré komunikační prostředky nutné k vyjádření názoru a měly by mít možnost je používat. Je nutné vynaložit úsilí k uznání práva na vyjádření názorů dětí náležitých k menšinám, původnímu obyvatelstvu a migrantům, jakož i dalších dětí, které nemluví většinovým jazykem.*
- (d) A konečně, státy, které jsou smluvní stranou Úmluvy, si musí být vědomy možných negativních důsledků neuváženého uplatňování tohoto práva, zejména v případě velmi malých dětí nebo v případech, kdy se dítě stane obětí trestného činu,*

³ Viz Obecný komentář Výboru pro práva dítěte OSN č. 7 (2005) o naplňování práv dítěte v raném dětství, odstavec 14.

⁴ Lansdown G., „Vytvářející se schopnosti dítěte“, Innocenti Research Centre, UNICEF/Save the children, Florencie (2005).

poblavního zneužití, násilí nebo jiných podob špatného zacházení. Státy, které jsou smluvní stranou Úmluvy, musí přijmout veškerá nezbytná opatření k zajištění toho, aby právo dítěte být slyšeno bylo uplatněno, a zajistit tak plnou ochranu dítěte.

Participace dítěte není primárně vázána na věk ani mentální schopnosti, protože není podstatné, zda dítě je „dítě věrohodné“ či je schopno popsat a zhodnotit „objektivně“ svoji aktuální situaci. Ale je přístupem, který umožní, aby dítě bylo přiměřeně svým schopnostem, možnostem a zájmu informováno o tom, co se v jeho životě děje, kdy, jak a v jakém rozsahu se může podílet na rozhodování, případně se vyjadřovat ke zvoleným postupům (**význam tohoto kroku stoupá úměrně tomu, jak moc se finální rozhodnutí liší od představ nebo preferovaných řešení popsanych dítětem**). Dostatek informací a možnost vyjadřovat se k záležitostem, které se dítěte týkají, jsou základním předpokladem jeho duševního zdraví a vývoje. Zároveň i jeho schopnosti a ochoty akceptovat rozhodnutí, která učinil někdo jiný. Potřeba může být neuvědomělá, což snižuje její význam – rezignace na naplňování potřeby může být projevem její deprivace, nikoliv její neexistence (postoj „je mi to jedno“, nevědomost o tom, že vůbec nějaké právo mám a tedy, že tuto potřebu mohu saturovat).

Přání dítěte je důležité zohlednit ať už je dítě v jakémkoli věku. Výslovně vyjádřený názor dítěte je však třeba hodnotit s přihlédnutím k jeho věku; patnáctiletý teenager je schopen jednoznačněji své názory a přání srozumitelně verbalizovat, verbální vyjádření názoru tříletého dítěte nemusí být tak směrodatné. U mladších dětí je třeba hodnotit verbální vyjádření jejich názoru s přihlédnutím k jejich věku, rozumové vyspělosti i možnosti jejich manipulace. Případně je u velmi malých dětí třeba zkoumat i jiné metody komunikace, kterými ukazují své porozumění a preference, jako například řeč těla, výrazy ve tváři či kresby. (náleží ÚS ze dne 30. 12. 2014 ve věci I. ÚS 1554/14)

Ústavní soud si je vědom, že nezletilé bylo v době rozhodování sedm let, nicméně krajskému soudu nebyly známy žádné informace, jak vyplývá z vyžádaného soudního spisu, pro něž by se mohl důvodně domnívat, že by nebyla objektivně schopna svůj názor v řízení sdělit. Naopak se v soudním spise nalézají několik dokumentů, ze kterých vyplývá, že nezletilá je schopna samostatně formulovat, při správně a odborně vedeném rozhovoru, své myšlenky [srov. zejména zprávu orgánu sociálně-právní ochrany dětí z prošetřených poměrů a pohovoru s nezletilou ze dne 17. 8. 2017 č. j. Om/162/2017 (na č. l. 63 až 65 soudního spisu sp. zn. 30 P 150/2017) a soudně znalecký posudek ve věci péče o nezletilou ze dne 19. 4. 2016 zpracovaný PhDr. Vladimírou Starkovou (na č. l. 290 až 319 soudního spisu sp. zn. 29 P 23/2017)]. Ústavní soud již v minulosti opakovaně zastal názor, že šestileté dítě je nepochybně schopno vyjádřit se k tomu, zda si přeje chodit do školy či nikoliv (srov. náleží ze dne 19. 12. 2017 sp. zn. II. ÚS 1931/17 či náleží ze dne 9. 1. 2018 sp. zn. IV. ÚS 3749/17, rozhodnutí Ústavního soudu jsou dostupná na <http://nalus.usoud.cz>). Per analogiam je pak bezpochyby i sedmileté dítě schopno vyjádřit svůj názor, zda se mu ve škole líbí, jaké tam má kamarády, jestli má kamarády i ve druhé škole, se kterými se již nyní případně připravuje na výuku (jak tvrdí v nynějším případě otec), jestli by mu změna vadila, či by se naopak na změnu těšilo apod. Ústavnímu soudu je nadto také z jeho rozhodovací činnosti známo, že obecné soudy takovéto zjišťování názoru sedmiletého dítěte provádějí, přičemž jejich postup je Ústavním soudem sbledáván za ústavně konformní (srov. např. usnesení ze dne 6. 2. 2018 sp. zn. IV. ÚS 4075/17). (náleží ÚS ze dne 10. 4. 2018 ve věci IV. ÚS 827/18)

V rovinně podústavního práva je při zjišťování rozumové a emocionální vyspělosti nezletilého dítěte třeba mimo jiné vycházet z ustanovení § 867 odst. 2 o. z., podle něhož platí právní fikce, že o dítěti starším dvanácti let se má za to, že je schopno informaci přijmout, vytvořit si vlastní názor a tento sdělit. Z toho důvodu je po dosažení této věkové hranice nezbytné, nebrání-li tomu zvlášť významné okolnosti, zjišťovat přání dítěte přímo před soudem. (náleží ÚS ze dne 4. 11. 2015 ve věci IV. ÚS 3900/14)

U přání dítěte Ústavní soud konstatuje, že za předpokladu, že je dítě dostatečně rozumově a emocionálně vyspělé, je nutné jeho přání považovat za zásadní vodítko při hledání jeho nejlepšího zájmu. Současně však není možné, aby obecné soudy postoj nezletilého dítěte bez dalšího převzaly a aby své rozhodnutí založily toliko na jeho přání a nikoliv na pečlivém a komplexním posuzování jeho zájmů (náleží sp. zn. II. ÚS 4160/12 ze dne 23. 4. 2013 či rozsudek ESLP ve věci *C. proti Finsku* ze dne 9. května 2006 č. 18249/02, body 57-59). Stejně tak není možné, aby přání dítěte bylo zjišťováno nevhodnými otázkami typu "U koho bys chtěl(a) bydlet?"; přání dítěte musí být zjišťováno komplexně, tj. zejména formou nepřímých otázek (zejména u mladších dětí), a ideálně v neformálním prostředí (tj. nikoliv v soudní síni, ale například v kanceláři soudce či jinde). **V této souvislosti Ústavní soud konstatuje, že čím starší dítě je, tím větší má jeho názor váhu. Řečeno jinak, názor tříletého dítěte má daleko menší váhu než stanovisko patnáctiletého teenagera. U mladších dětí, zejména těch v předškolním věku, musí obecný soud hodnotit jejich názor s přihlédnutím k jejich věku a rozumové vyspělosti [srov. náleží sp. zn. I. ÚS 2661/10 ze dne 2. 11. 2010 (N 219/59 SbNU 167), bod 54]. (náleží ÚS ze dne 26. 5. 2014 ve věci I. ÚS 2482/13)**

Pokud však soud nebudlá k jednoznačně formulovanému názoru dětí přiblížnout, je třeba i v tomto směru závěry patřičně odůvodnit. (náleží ÚS ze dne 14. 1. 2020 ve věci I. ÚS 3241/19)

Ani z judikatury ESLP nevyplývá absolutní povinnost vyslechnout dítě za každých okolností, přičemž věkový limit není stanoven (srov. *Sabin proti Německu*, č. 30943/96, rozsudek velkého senátu ze dne 8. července 2003, § 73–75). Zda má být dítě vyslechnuto, je nutné posoudit na základě konkrétních okolností každého případu a závisí to na věku a vyspělosti dítěte.⁵ Avšak za předpokladu, že je dítě dostatečně rozumově a emocionálně vyspělé, je nutné jeho přání považovat za zásadní vodítko při hledání jeho nejlepšího zájmu – byť současně není možné postoj nezletilého dítěte bez dalšího převzít a rozhodnutí založit toliko na jeho přání, a nikoliv na pečlivém a komplexním posuzování jeho zájmů (*C. proti Finsku*, č. 18249/02, rozsudek ze dne 9. května 2006, § 57–59).

Realizace participačních práv neslouží ke zjišťování skutkového stavu. Rozhovor s dítětem (poskytování informací dítěti, zjišťování jeho názoru) představuje úkon soudu *sui generis*, nejedná se o důkaz výsledkem účastníka řízení.

Občanský soudní řád v § 100 odst. 3, věta druhá říká, že *názor nezletilého dítěte soud zjišťuje výsledkem dítěte*. Tato formulace by mohla svádět k nesprávné interpretaci, že zjištění názoru dítěte (má se provést výsledkem) je důkazním prostředkem, kterým se zjišťuje skutkový stav věci.

Zákonodárce použil pojem „výslech“. Jak vyplývá z níže uvedeného srovnání, Úmluva o právech dítěte přitom v článku 12 používá v českém překladu pojem „vyslyšení“, v anglickém originále „to be heard“; stejný pojem potom výlučně užívá i Všeobecný komentář č. 12 Výboru pro práva dítěte OSN. Český překlad Evropské úmluvy o výkonu práv dětí pracuje s pojmy „být konzultováno“ a „vyslechnout“, anglický originál užívá pojem „to be consulted/consult“, který se dá přeložit jako probrat/konzultovat. Protože § 100 odst. 3 inkorporuje čl. 12 Úmluvy o právech dítěte a Evropskou úmluvu o výkonu práv dětí, je nutno zjišťování názoru dítěte chápat jako

⁵ Viz Příručka evropského práva v oblasti dítěte, str. 41–42. Dostupné z:

https://fra.europa.eu/sites/default/files/fra_uploads/fra-ecthr-2015-handbook-european-law-rights-of-the-child_en.pdf.

součástí procesu participace, nikoliv jako důkaz; a v tomto kontextu hovořit o (vy)slyšení a ne výsledku dítěte.

Že zjištění názoru dítěte není výsledkem účastníka, lze dovodit i ze systematického výkladu § 100 odst. 3 o. s. ř. Toto ustanovení je umístěno v části třetí, řízení v prvním stupni, hlavě první, průběh řízení. Důkazní prostředky (včetně výsledku účastníků) jsou potom upraveny v části třetí, řízení v prvním stupni, hlavě druhé, dokazování.

Podstatou participace je, že soud naplňuje práva a potřeby dítěte, nikoliv, že soud získává od dítěte informace o skutkovém stavu věci.

Byť účelem participace dítěte není shromažďování důkazů, je zřejmé, že soudce využije dojmy a získané informace a zasadí je do kontextu zjištěného skutkového stavu. Osobní setkání s dítětem soudci umožní lépe porozumět jeho názorům a přáním, perspektivě, osobnosti a vývojové vyspělosti.

Úmluva o právech dítěte - Convention on the Rights of the Child

Článek 12

1. Státy, které jsou smluvní stranou úmluvy, zabezpečují dětem, které je schopno formulovat své vlastní názory, právo tyto názory svobodně vyjadřovat ve všech záležitostech, které se je dotýkají, přičemž se názorům dítěte musí věnovat patřičná pozornost odpovídající jeho věku a úrovni.

*2. Za tímto účelem **se dítěti zejména poskytuje možnost, aby bylo vyslyšeno v každém soudním nebo správním řízení, které se je dotýká, a to buď přímo, nebo prostřednictvím zástupce anebo příslušného orgánu, přičemž způsob slyšení musí být v souladu s procedurálními pravidly vnitrostátního zákonodárství.***

1. States Parties shall assure to the child who is capable of forming his or her own views the right to express those views freely in all matters affecting the child, the views of the child being given due weight in accordance with the age and maturity of the child.

*2. For this purpose, **the child shall in particular be provided the opportunity to be heard** in any judicial and administrative proceedings affecting the child, either directly, or through a representative or an appropriate body, in a manner consistent with the procedural rules of national law.*

Všeobecný komentář č. 12 (2009) - General comment No. 12 (2009)

Právo dítěte být vyslechnuto - The right of the child to be heard

Český překlad používá bez rozlišení pojmy „vyslyšeno“ a „vyslechnuto“; anglický originál užívá vždy jen pojem „to be heard“.

Evropská úmluva o výkonu práv dětí - European Convention on the Exercise of Children's Rights

Čl. 3

Dítě, které má podle vnitrostátních předpisů dostatečnou schopnost chápat situaci, bude mít v soudním řízení, které se je týká, zaručena následující práva nebo bude mít možnost se těchto práv domáhat:

a) dostávat příslušné informace,

*b) **být konzultováno** a moci vyjádřit svůj názor,*

c) být informováno o možných důsledcích vyhovění jeho názoru a o možných důsledcích jakéhokoli rozhodnutí.

A child considered by internal law as having sufficient understanding, in the case of proceedings before a judicial authority affecting him or her, shall be granted, and shall be entitled to request, the following rights:

- a) to receive all relevant information;*
- b) **to be consulted** and express his or her views;*
- c) to be informed of the possible consequences of compliance with these views and the possible consequences of any decision.*

Čl. 6 písm. b)

V řízení, které se týká dítěte, musí soudní orgán před vynesením rozhodnutí:

b) pokud se podle vnitrostátních předpisů má za to, že dítě dostatečně chápe situaci:

- zabezpečit, aby dítě obdrželo všechny příslušné informace,*
- **ve vhodných případech dítě vyslechnout**, je-li to třeba neveřejně, buď přímo nebo prostřednictvím jiných osob nebo orgánů způsobem, který je přiměřený chápání dítěte, pokud to není ve zjevném rozporu s nejlepšími zájmy dítěte,*
- umožnit dítěti vyjádřit svůj názor;*

In proceedings affecting a child, the judicial authority, before taking a decision, shall:

b) in a case where the child is considered by internal law as having sufficient understanding:

- ensure that the child has received all relevant information;*
- **consult the child in person in appropriate cases**, if necessary privately, itself or through other persons or bodies, in a manner appropriate to his or her understanding, unless this would be manifestly contrary to the best interests of the child;*
- allow the child to express his or her views;*

Jak je to s překlady z angličtiny

Slyšení (hearing)

- an opportunity to state one's case.*
- I think I had a fair hearing*
- Synonyma: chance to speak opportunity to be heard opportunity to express one's point of view opportunity to put one's case chance to put one's side of the story interview audience*

Výslech

- interrogation*
- inquisition*
- Synonyma: interrogation, questioning, quizzing, cross-examination, cross-questioning, investigation, quest fact-finding examination*

Participation

- účast, účastenství*
- Synonyma: involvement taking part; part, engagement contribution; sharing; association partaking, joining in*

Dítě by mělo mít volbu ohledně místa, kde k jeho participaci dojde (kancelář soudce, jednací síň, zvláštní místnost uzpůsobená pro daný účel). Pořídít zvukový nebo zvukově obrazový záznam je možné pouze v případě, že s tím dítě po adekvátním poučení souhlasí. V ostatních případech se o úkonu soudu sepíše protokol.

Bod 34. Všeobecného komentáře č. 12 Výboru pro práva dítěte OSN - Dítě nelze účinně vyslechnout, pokud je prostředí zstrašující, nepřátelské, necitlivé nebo vzhledem k jeho věku nevhodné. K řízení musí mít dítě přístup a musí pro něj být vhodné. Zvláštní pozornost je třeba věnovat poskytování a předávání informací, které jsou pro děti vhodné, odpovídající podpoře vlastního hájení práv, vhodnému vzdělání pracovníků, podobě jednacích síní u soudu, oblečení soudců a advokátů, obrazovkám a odděleným čekárnám.

Bod 62. doporučení Výboru ministrů Rady Evropy - Směrnice o justici vstřícné k dětem (Guidelines of the Committee of Ministers of the Council of Europe on child-friendly justice, ze dne 17. 11. 2010)., výlechová místnost a čekárna by měly být pro děti přiměřené a podle možností upraveny tak, aby představovaly prostředí vstřícné dětem.

§ 40 odst. 1 o. s. ř. úkony, při nichž soud jedná s účastníky, provádí dokazování nebo vyblašuje rozhodnutí, se zaznamenávají ve formě zvukového nebo zvukově obrazového záznamu (dále jen „záznam“). Záznam se uchovává na trvalém nosiči dat, který je součástí spisu.

§ 40 odst. 2 o. s. ř. není-li pořízen záznamu možné nebo stanoví-li tak zákon, sepisuje se o úkonech, při nichž soud jedná s účastníky, provádí dokazování nebo vyblašuje rozhodnutí, protokol. Soud může rozhodnout, že bude současně s pořízením záznamu sepsán o úkonu protokol. Nejsou-li při úkonu přítomni účastníci, zástupci ani veřejnost a soud provádí pouze listinné důkazy nebo vyblašuje rozhodnutí, postačí pořízení protokolu. V případě rozporu protokolu a záznamu má přednost záznam. Protokol se sepisuje vždy o úkonu, kterým a) byl uzavřen smír, nebo b) došlo k uznání nároku podle § 153a odst. 1.

V ústavní stížnosti je k tomu namítáno, že z pohovoru nebyl pořízen žádný doslovný zvukový, audiovizuální či písemný záznam. Dle názoru Ústavního soudu by nicméně pořízení takového záznamu částečně snižovalo účinnost toho, že se nezletilý mohl před soudem vyjádřit zcela otevřeně a bez pocitu jakéhokoli případného nátlaku či ovlivňování. Za situace, kdy by nezletilý věděl, že je nahráván na video či že vše bude doslovně zachyceno v protokolu, by skutečně upřímného vyjádření názorů nemuselo být dosaženo. (usnesení ÚS ze dne 10. 8. 2017 ve věci II. ÚS 3256/16)

Je-li jednací síň vybavena záznamovým zařízením, je povinností soudu o úkonu, při kterém jedná s účastníkem, pořídit záznam. Realizace participačních práv nezletilého dítěte bezpochyby takovým úkonem je. I s odkazem na shora citované usnesení Ústavního soudu ve věci II. ÚS 3256/16 a bod 132 písm. b) - dobrovolnost, písm. e) – přátelskost a písm. h) – bezpečnost Všeobecného komentáře č. 12 Výboru pro práva dítěte OSN, by však dítě mělo mít na výběr, zda úkony participace proběhnou v jednací síni a budou se nahrávat, nebo proběhnou v jiných prostorách a bude o nich pořízen protokol. O této skutečnosti musí být přiměřeně věku poučeno; poučení by se mělo zaměřit na rozdíl mezi záznamem a protokolem a na možnost dalších účastníků řízení tento záznam zhlédnout a pořídit si kopii protokolu.

Dítě má právo svůj názor svobodně vyjádřit. „Svobodně“ znamená, že dítě může svůj názor vyjádřit bez jakéhokoli nátlaku a může si vybrat, zda svého práva vůbec chce nebo nechce využít; o tom musí být poučeno. V případech doprovázených intenzivním konfliktem rodičů se velmi často stává, že rodiče vystavují dítě nátlaku a „učí ho“, co by mělo u soudu sdělit. Takové manipulaci soud většinou nedokáže účinně zabránit. Je proto důležité

případné projevy manipulace zaznamenat a následně je zohlednit při posuzování váhy názoru a přání dítěte.

Dítě má právo vyjadřovat svůj názor svobodně, což znamená bez manipulace, vlivu nebo tlaku. Požadavek svobody zahrnuje pozitivní i negativní složku. Výkon práva má být konkrétní a reálnou možností pro dítě nebo děti. Děti nemají povinnost vykonat takové právo ve všech záležitostech, které se jich týkají, mohou, ale nemusí se na druhu participace podílet. Mají také právo mlčet, nevyjadřovat se ke záležitosti. Právo dítěte nebo dětí rozhodovat nebo se nějak podílet na rozhodnutích závisí na povaze rozhodnutí, vyvažování zájmů dítěte a rodičů i svébytných podmínkách konkrétní situace (srov. D., Jílek, Práva dítěte v kontextu, in Studie o právech dítěte, Brno, 2011, str. 65). (rozsudek Nejvyššího soudu ze dne 22. 5. 2013 ve věci 30 Cdo 1376/2012)

Právo dítěte podle čl. 12 odst. 1 Úmluvy o právech dítěte vyjádřit svůj názor ve všech záležitostech, které se jej dotýkají, je jen právem, a nikoli povinností. O této skutečnosti přitom musí být dítě poučeno a musí mít vždy možnost svůj názor či přání v řízení nesdělít nebo se nevyjádřit ke konkrétním skutečnostem či otázkám. Uvedené právo totiž zahrnuje také právo mlčet, nevyjadřovat se. Dítěti proto má být možnost realizovat své právo vyjádřit v řízení svůj názor nabídnuta. V případě, že by samo naznačilo, že by pro něj bylo slyšení nepřiměřeně zatěžující nebo že je dotazováno na skutečnosti, k nimž se již nechce vracet, mohlo dítě slyšení jako takové či zodpovězení konkrétních otázek odmítnout. (nález ÚS ze dne 28. 2. 2018 ve věci II. ÚS 2866/17)

Všeobecný komentář č. 12 Výboru pro práva dítěte OSN (body 15., 16. a 22.)

Článek 12 Úmluvy zakládá právo každého dítěte svobodně vyjádřit své názory ve všech záležitostech, které se jej týkají, a na to navazující právo, aby byly tyto názory patřičně zohledněny v závislosti na jeho věku a vyspělosti. Toto právo ukládá státům, které jsou smluvní stranou Úmluvy, jasnou právní povinnost, aby toto právo uznaly a zajistily jeho uplatňování tím, že budou názorům dítěte naslouchat a patřičně je zohledňovat. Tato povinnost vyžaduje, aby státy, které jsou smluvní stranou Úmluvy, v souladu se svým soudním systémem zaručily výkon práva buď přímo, nebo aby přijaly či upravily své právní předpisy tak, aby děti mohly toto právo plně uplatnit.

Dítě však má právo toto právo neuplatnit. Vyjadřování názorů je možností, nikoliv povinností dítěte. Státy, které jsou smluvní stranou Úmluvy, musí zajistit, aby se dítěti dostalo všech nezbytných informací a poučení, aby učinilo rozhodnutí ve svém nejlepší zájmu.

Dítě má právo „vyjádřit tyto názory svobodně“. „Svobodně“ znamená, že dítě může vyjádřit své názory bez nátlaku a může se rozhodnout, zda své právo být slyšeno uplatní či nikoliv. „Svobodně“ také znamená, že dítě nesmí být manipulováno ani podrobena nepřiměřenému ovlivnění nebo nátlaku. „Svobodně“ ze své podstaty dále znamená z „vlastního“ pohledu dítěte: dítě má právo vyjádřit své vlastní názory, a nikoliv názory jiných osob.

Dítě musí dostat informaci, že svůj názor může vyjádřit kdykoliv (i opakovaně) v průběhu daného řízení, i když jeho sdělení zpočátku odmítne. Stejně tak musí být poučeno o možnosti zvolit si důvěrníka (třetí osobu), který může být přítomen rozhovoru s dítětem. To platí i v případě, že se soudce rozhodne s dítětem hovořit mezi čtyřma očima (tzn. i v nepřítomnosti rodičů, opatrovníka, zástupců a zapisovatelky).

Na základě principu participace nezletilých dětí, které svobodně mohou vyjádřit svůj názor, musí osoby vedoucí rozhovor respektovat právo dítěte na vyjádření názoru individuálně či např. v sourozenecké skupině; je nutné brát ohled na jeho psychický stav v průběhu rozhovoru, který se může měnit, a patřičně na to reagovat.

Problematika svobodného vyjádření prostého nátlaku se specificky projevuje v projednávání případů doprovázených intenzivním konfliktem rodičů. Stává se velmi často, že rodiče vystavují dítě nátlaku a „učí ho“, co by mělo u soudu sdělit. **Takové manipulaci soud většinou**

nedokáže účinně zabránit. Je proto důležité projevy manipulace zaznamenat a následně je zohlednit při posuzování váhy názoru a přání dítěte. V souvislosti se zjišťováním přání dítěte Ústavní soud rovněž zdůrazňuje, že pokud bylo dítě již dříve svěřeno jednomu z rodičů do výlučné péče a nově se posuzuje možnost změny výchovných poměrů na střídavou péči, je možné, že se rodič, jenž měl dítě dosud v péči, snažil přání dítěte zmanipulovat (srov. rozsudek ESLP ve věci C. proti Finsku ze dne 9. 5. 2006 č. 18249/02, bod 58), přičemž úkolem obecných soudů je tuto manipulaci pokud možno odstínit. (nález Ústavního soudu ze dne 18. 12. 2014 ve věci I. ÚS 1708/14)

K provedení důkazu výsledkem nezletilého dítěte by soudy měly přistupovat jen ve zcela výjimečných případech, a to za situace, kdy skutkový stav nelze zjistit jiným způsobem a sdělení názoru dítěte soudu nepostačuje. Výslech dítěte dle § 131 o.s.ř. a § 22 z.ř.s. je možné provést pouze v případě, že to není v rozporu s nejlepším zájmem dítěte. Souhlas dítěte se vyžaduje.

Podle § 22 z. ř. s. výslech účastníků je možné nařídit vždy, je-li toho ke zjištění skutkového stavu třeba. Souhlas účastníka se nevyžaduje.

Bod 72. doporučení Výboru ministrů Rady Evropy - Směrnice o justici vstřícné k dětem (Guidelines of the Committee of Ministers of the Council of Europe on child-friendly justice, ze dne 17. 11. 2010)., s ohledem na zájem a blaho dětí by měl mít soudce možnost povolit dítěti nevyprávět.

Jakkoliv nemůže být žádných pochyb o tom, že dítě má právo být slyšeno v každém řízení, které se ho dotýká (srov. čl. 12 odst. 2 Úmluvy o právech dítěte publikované pod č. 104/1991 Sb. a § 31 odst. 3 zák. o rod.), neznamená to ještě, že dítě musí být bezpodmínečně v každém takovém řízení slyšeno, zejména v procesní situaci, kdy již pro absenci jiných právně významných skutečností by takový postup či další dokazování bylo zjevně nadbytečné a neúčelné. (rozsudek Nejvyššího soudu ze dne 6. 8. 2009 ve věci 30 Cdo 1721/2009)

Za povšimnutí stojí i přístup Soudního dvora Evropské unie (dále jen „SDEU“) k užití a výkladu čl. 42 nařízení Rady (ES) č. 2201/2003 ze dne 27. listopadu 2003 o příslušnosti a uznávání a výkonu rozhodnutí ve věcech manželských a ve věcech rodičovské zodpovědnosti a o zrušení nařízení (ES) č. 1347/2000, kdy ve věci C-491/10 PPU Aguirre Zarraga uvedl, že je třeba jej vyložit v souladu s článkem 24 Listiny základních práv Evropské unie, který ve svém odstavci 1 požaduje, aby děti mohly svobodně vyjadřovat své názory a aby se v záležitostech, které se jich týkají, k těmto názorům přihlíželo pouze „s ohledem na jejich věk a vyspělost“, a v odstavci 2 ukládá při všech činnostech týkajících se dětí zohlednit nejvlastnější zájem dítěte, takže tento zájem může odůvodnit neprovedení výsledku dítěte. SDEU zde připouští, že za okolností jako byly v projednávané věci (řízení o navrácení dítěte) může být výslech dítěte, zejména pokud případně vyžaduje jeho fyzickou přítomnost před soudem, může být nevhodný, či dokonce škodlivý pro duševní zdraví dítěte, často vystavovaného uvedenému napětí a trpícího jeho škodlivými účinky. Ačkoli je tedy právem dítěte, nemůže výslech představovat absolutní povinnost, ale musí být předmětem posouzení v závislosti na požadavcích spojených s nejvlastnějším zájmem dítěte v každém konkrétním případě, v souladu s čl. 24 odst. 2 Listiny základních práv. Nicméně, je-li pravda, že článek 24 Listiny základních práv a čl. 42 odst. 2 první pododstavec písm. a) nařízení č. 2201/2003 neukládají soudu členského státu původu dítě v každém případě vyslechnout v rámci slyšení, a ponechávají tak soudu jistý prostor pro uvážení, nic to nemění na tom, že pokud se rozhodne dítě vyslechnout, daná ustanovení vyžadují, aby v závislosti na nejvlastnějším zájmu dítěte a s ohledem na konkrétní okolnosti případu přijal veškerá vhodná opatření k provedení výsledku za účelem zachování užitečného účinku uvedených ustanovení, a aby dal dítěti skutečnou a

účinnou příležitostí se vyjádřit. Jestliže tedy soudy obou stupňů, za okolností této věci, s ohledem na věk a zejména škodlivost výsledku pro duševní zdraví, k výsledku dětí nepřistoupily, neshledává tento postup dovolací soud v rozporu s výše uvedenými zásadami, tak jak jsou promítnuty i do platného ustanovení § 100 odst. 4 o. s. ř. (rozsudek Nejvyššího soudu ze dne 22. 5. 2013 ve věci 30 Cdo 1376/2012)

Soudy by měly pečlivě zvažovat, zda je účastnický výslech nezletilého dítěte opravdu nezbytný pro zjištění skutkového stavu; zvažovat by to měly zejména s ohledem na předmět soudního řízení, věk a rozumovou vyspělost dítěte. Neustále by měly mít na paměti koncept nejlepšího zájmu dítěte a proporciálně posoudit zájem na zjištění skutkového stavu, ve vztahu k vystavení dítěte potenciálně traumatické situaci. Zejména při projednávání věcí rodinného práva soukromého, které jsou doprovázeny intenzivním rodičovským konfliktem, hrozí, že se dítě bude dostávat do situace volby mezi rodiči, že bude naváděno vypovídat proti rodiči; což může ve svém důsledku vést k narušení vztahu dítěte s jedním z rodičů.

Platí úměra, že čím více stát ingeruje do (rodinného) života dítěte, tím intenzivněji by soudy měly naplňovat jeho participační práva.

V jakých opatrovnických řízeních mají být realizována participační práva dítěte?

Interpretace pojmu „*ve všech záležitostech, které se jej týkají*“ a „*v každém soudním řízení, které se jej týká*“ (článek 12. 1. Úmluvy o právech dítěte) – viz body 26., 27., 32. a 33 Všeobecného komentáře č. 12 Výboru pro práva dítěte OSN).

Státy, které jsou smluvní stranou Úmluvy, musí zajistit, aby bylo dítěti umožněno vyjádřit své názory „ve všech záležitostech, které se jej týkají“. To představuje druhé vymezení tohoto práva: dítě musí být slyšeno, pokud se jej projednávána záležitost týká. Tuto základní podmínku je třeba respektovat a chápat široce.

Otevřená pracovní skupina zřízená Komisí pro lidská práva, která vypracovala text Úmluvy, odmítla návrh, aby byly tyto záležitosti vymezeny pomocí seznamu omezujícího situace, kdy mají být názory dítěte nebo dětí zohledněny. Namísto toho bylo přijato rozhodnutí, podle kterého má dítě právo být slyšeno „ve všech záležitostech, které se jej týkají“. Výbor je znepokojen tím, že děti často nejsou slyšeny, ačkoliv je zřejmé, že se jich projednávají záležitosti týkají, a ačkoliv jsou schopny si na danou záležitost vytvořit vlastní názor. Ačkoliv Výbor podporuje širokou definici slova „záležitost“, která zahrnuje též otázky, které nejsou výslovně uvedeny v Úmluvě, uznává formulaci „které se jej týkají“, která byla doplněna, aby bylo zřejmé, že se nejedná o obecně politické oprávnění. Praxe, včetně Světového summitu o dětech, nicméně ukazuje, že široký výklad záležitostí týkajících se dítěte nebo dětí napomáhá zahrnout děti do společenských procesů v rámci jejich komunity a společnosti. Státy, které jsou smluvní stranou Úmluvy, by proto měly pečlivě naslouchat názorům dětí vždy, když může jejich vnímání napomoci kvalitě řešení.

Čl. 12 odst. 2 stanoví, že možnost slyšení musí být poskytnuta zejména „v každém soudním nebo správním řízení týkajícím se dítěte“. Výbor zdůrazňuje, že se toto ustanovení vztahuje bez omezení na veškerá soudní řízení, která se týkají dítěte, včetně například rozluky rodičů, svěřeni do péče a osvojení, dětí ve střetu se zákonem, dětských obětí fyzického nebo psychického násilí, pohlavního zneužívání nebo jiných trestných činů, zdravotní péče, sociálního zabezpečení, nezletilých bez doprovodu, dětí žadajících o azyl a uprchlíků, jakož i obětí ozbrojených konfliktů a jiných mimořádných událostí. Typická správní řízení zahrnují například rozhodnutí o vzdělání dítěte, jeho zdraví, prostředí, životních podmínkách nebo ochraně. Oba druhy řízení mohou zahrnovat alternativní způsoby řešení sporů, například mediaci a rozhodčí řízení.

Právo dítěte být slyšeno se uplatní jak v řízeních zahájených dítětem, např. v případě stížností na špatné zacházení a odvolání proti vyloučení ze školy, tak na řízení týkající se dítěte, která jsou zahájena jinými osobami, např. v případě odvolání rodičů nebo osvojení. Státy, které jsou smluvní stranou Úmluvy, jsou vyzývány, aby přijaly legislativní opatření, která budou vyžadovat od subjektů s rozhodovací pravomocí v soudním nebo správním řízení, aby rozsah zohlednění názorů dítěte a důsledků pro dítě odůvodnily.

Vytržení dítěte z existujícího rodinného prostředí představuje nejen zásah do soukromého a rodinného života, ale do jisté míry i zásah do osobní svobody. To rozhodně v situaci, když dítě se svým odnětím z rodinného prostředí nesouhlasí a je lhotečné, do jaké míry je toto rodinné prostředí prospěšné zájmům dítěte, které má stát povinnost upřednostňovat. V každém případě je ale dítě vytrhááno z prostředí, ve kterém je zvyklé žít a projevoval se a je možné předpokládat, že v něm bude mít zájem žít a rozvíjet se i nadále. Rodinné prostředí je tedy pro dítě prostorem svobody a jakékoliv jiné prostředí za prostor osobní svobody dítěte proto považovat zásadně nelze. Posledně uvedené platí především pro zařízení řízená orgány veřejné moci, tedy především ústavní zařízení, která mají (nutně) vlastní režim, který vnucují (v souladu se zákonem) svým chovancům. Podstatné je, že v případě zásahu do osobní svobody existuje obecné základní právo být slyšen před soudem, který o omezení svobody rozhoduje, a to kdykoliv se tak děje (sp. zn. Pl. ÚS 45/04, N 60/36 SbNU 647; rozsudek Evropského soudu pro lidská práva ve věci Husák proti České republice č. 19970/04 ze dne 4. prosince 2008; Husák aj.). Zásadně není důvod, aby dospělý měl základní právo být slyšen přímo před soudem, když je rozhodováno o omezení jeho osobní svobody, a dítě nikoliv. Za relevantní důvod pro odeprání práva dítěte na slyšení je jistě nutno považovat to, že dítě není s ohledem na stupeň svého vývoje vytvořit si vlastní názor a posoudit dosah opatření, které se ho týkají. Při zohlednění konkrétní situace (viz sp. zn. III. ÚS 495/03, N 117/34 SbNU 223) je třeba vycházet z toho, že člověk inteligenčně dospívá mezi 11 a 12 rokem života (Piaget, J.: Psychologie inteligence. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1970. str. 105-128) a na vrcholu výkonu je v tomto ohledu v 16 letech věku. V každém případě před dosažením potřebného stupně vývoje dítěti toto právo nepřiznává žádný lidskoprávní instrument, jak bylo pojednáno výše (bod 15). Proto v případě rozhodování o nařízení ústavní výchovy dítěte staršího 12 let zásadně neexistuje důvod pro odeprání práva dítěte na slyšení přímo soudem. Na zákonem dané alternativy bylo tedy vždy nutno nabízet jako na výjimky, které musí soud ve svém rozhodnutí řádně odůvodnit. (nálezn ÚS ze dne 2. 4. 2009 ve věci I. ÚS II. ÚS 1945/08)

Participační práva dítěte se mohou naplňovat v různých formách (prostřednictvím opatrovníka, přímo před soudem) a v různé intenzitě (pouze před rozhodnutím ve věci samé nebo i následně při vysvětlení rozhodnutí nebo výkonu soudního dohledu). Je jistě rozdíl v tom, jak by měl soud postupovat v případě schvalování dohody rodičů, kteří současně s podáním návrhu na úpravu poměrů k dítěti pro dobu po rozvodu manželství předloží též vyplněný rodičovský plán, na jehož vypracování se podílelo i dítě a stvrdilo to svým podpisem, a případu odnětí dítěte z péče rodičů a zvažování další formy péče o něj. Platí proto, že čím více má rozhodnutí soudu potenciál ovlivnit život dítěte, tím větší by měla být možnost dítěte zapojit se do procesů projednávání a rozhodnutí jeho věci.

V opatrovnických věcech tak soudy obecně realizují participační práva dětí v řízeních ve věci péče soudu o nezletilé, o osvojení, ochrany proti domácímu násilí, to vše včetně výkonu rozhodnutí. Ve věcech týkajících se rodičovské odpovědnosti je nutno zapojit dítěte do procesu projednání a rozhodování nejen v rámci rodičovských sporů o péči, styku a věcech pro dítě významných, ale též při schvalování právních jednání. Je otázkou, jestli a jakým způsobem naplnit participační práva dítěte v řízeních o výživné. Symposium se kloní k závěru, že k tomu by mělo docházet jen ve výjimečných případech, navíc ve většině případů se nejedná o participaci, ale zjišťování skutkového stavu.

Platí též úměra, že čím méně jsou rodiče schopni a/nebo ochotni sdělit dítěti ve věcech, které se dotýkají jeho zájmů, vše potřebné; zjistit jeho názor a věnovat mu patřičnou pozornost; vzít jej při rozhodování v úvahu, tím intenzivněji by měla být realizována participační práva dítěte soudem.

Podle § 875 odst. 2 o. z. před rozhodnutím, které se dotýká zájmu dítěte, sdělí rodiče dítěti vše potřebné, aby si mohlo vytvořit vlastní názor o dané záležitosti a rodičům jej sdělit; to neplatí, není-li dítě schopno sdělení náležitě přijmout, není-li schopno vytvořit si vlastní názor nebo není-li schopno tento názor rodičům sdělit. Názoru dítěte rodiče věnují patřičnou pozornost a berou jej při rozhodování v úvahu.

Povinnosti uvedené ve shora citovaném ustanovení § 875 odst. 2 o. z. mají rodiče i ve vztahu k soudním řízením, která se dotýkají zájmů dítěte. Nejsou-li rodiče schopni tyto povinnosti naplnit (typicky ve věcech rodinného práva veřejného), nebo nejsou ochotni je naplnit (typicky při projednávání rodičovských konfliktů), měl by v rámci pozitivního závazku na ochranu rodinného života o to intenzivněji realizovat participační práva dítěte soud. Přispěje tím k naplnění potřeby autonomie dítěte.

Soud naplňuje participační práva dítěte nejen v probíhajícím nalézacím a odvolacím soudním řízení, ale též v rámci řízení o nařízení předběžného opatření před zahájením řízení, soudního dohledu, probíhající ústavní výchovy, poručenské a pěstounské péče, předadopční péče a výkonu rozhodnutí.

Implementace práva být vyslechnut za různých okolností a v různých situacích

Alternativní péče (bod 54. a 97. Všeobecného komentáře č. 12 Výboru pro práva dítěte OSN)

Zkušenosti Výboru ukazují, že právo dítěte být slyšeno není vždy státy, které jsou smluvní stranou Úmluvy, bráno v potaz. Výbor doporučuje, aby státy, které jsou smluvní stranou Úmluvy, prostřednictvím právních předpisů a politických pokynů, zajistily, aby názory dítěte byly zjišťovány a zohledňovány, a to i v případě rozhodnutí týkajících se svěřeni do pěstounské péče, vytvoření plánů péče a jejich přezkumu a návštěv rodičů a rodiny.

Je třeba zavést mechanismy, které zajistí, aby děti ve všech formách náhradní péče, včetně péče ústavní, byly schopny vyjadřovat své názory a aby tyto názory byly patřičně zohledňovány v záležitostech jejich umístění do péče, úpravy péče v pěstounských rodinách nebo domovech a v každodenním životě. Tyto mechanismy by měly zahrnovat:

- *právní předpisy, které stanoví právo dítěte na informace o umístění, péči a/nebo léčebném plánu a na skutečné vyjádření názoru a patřičné zohlednění tohoto názoru v celém procesu rozhodování,*
- *právní předpisy zajišťující právo dítěte být slyšeno a právo, aby byly jeho názory patřičně zohledňovány při rozvoji a zřizování služeb péče o děti, které jsou k nim přátelské,*
- *zřízení příslušné instituce, která bude na naplňování práv dohlížet, např. veřejného ochránce práv dětí, komisaře nebo inspektorátu, kteří budou sledovat dodržování pravidel a předpisů upravujících*

poskytování péče dětem, jejich ochranu nebo zacházení s nimi v souladu s povinnostmi podle článku 3. Subjekty dohledu by měly mít právo neomezeného přístupu do ubytovacích zařízení (včetně zařízení pro děti, které se dostaly do střetu se zákonem), přímo zjišťovat názory a obavy dítěte a sledovat rozsah, ve kterém je názorům dítěte nasloucháno, a jejich názory jsou patřičně zohledňovány,

- *zavedení účinných mechanismů, například zastupitelských rad dětí, jak dívek, tak chlapců, v zařízeních ústavní péče, které budou mít právo účasti na rozvoji a uskutečňování politiky a pravidel daného zařízení.*

V rámci přístupu založeného na řešení problémů (nikoliv „pouhého“ rozhodnutí věci) by odpovídajícím způsobem měla být naplňována participační práva dětí též při realizaci formálního i materiálního soudního dohledu. Zejména ve fázi, ve které se soud snaží o posílení narušených kompetencí rodičů, a na této snaze závisí meritorní rozhodnutí (dítě ne/bude vyrůstat v péči rodičů). U přezkoumání důvodů pro nařízení ústavní výchovy to výslovně upravuje občanský zákoník a jednací řád pro okresní a krajské soudy (dále jen jednací řád).

Soudní dohled formální - § 839 odst. 2 o. z. – nad osvojitelem a osvojencem, § 925 odst. 1 o. z., § 71 odst. 1 jednacího řádu – nad dítětem, pokud to vyžaduje zájem na jeho řádné výchově, § 963 o. z. - nad průběhem a úspěšností předpěstounské péče § 486 odst. 1 písm. a) z. ř. s. – nad pohybem dítěte na území státu při mezinárodních únosech.

Soudní dohled materiální - § 934 odst. 2 o. z. – nad poručenskou péčí, § 950 odst. 3 o. z. – nad jměním dítěte, § 973 o. z., § 71 odst. 2 jednacího řádu – přezkum důvodů pro nařízení ústavní výchovy, § 27a odst. 8 zákona o sociálně-právní ochraně dětí – přezkum důvodů pro svěřeni dítěte do pěstounské péče na dobu určitou, § 503 odst. 1 písm. b) z. ř. s. – kontrola naplňování plánu navykacího režimu, § 460 odst. 1 z. ř. s. – prodlužování „rychlého“ předběžného opatření, § 72 odst. 1, 2 jednacího řádu – zpráva o pěstounské péči.

Předběžná opatření

Kromě toho, že starší nezletilý měl právo být v řízení slyšen a realizaci tohoto práva nic nebránilo, nebyl dokonce v jeho případě dán ani žádný důvod, proč by nalézací soud nemohl zjišťovat názor staršího nezletilého a současně stihnout lhůtu dle § 75c odst. 2 občanského soudního řádu, jakkoliv tato lhůta by však sama o sobě nemohla být dostatečným důvodem pro zásah do práva staršího nezletilého vyjádřit svůj názor a být slyšen. O tom svědčí mimo jiné i fakt, že nalézací soud své napadené rozhodnutí nevydal okamžitě, ale až třetí den od doručení návrhu stěžovatele na vydání předběžného opatření. Měl tedy i po prostudování dostupných podkladů ještě čtyři dny na to, aby staršímu nezletilému umožnil uplatnění jeho práv dle čl. 9 odst. 2 a 12 odst. 2 Úmluvy. (nález ÚS ze dne 19. 12. 2017 ve věci II. ÚS 1931/17)

Narizení speciálního předběžného opatření je zákonem předpokládaným a rychlým řešením zjištěné situace, kdy zákon stanoví pro rozhodnutí o návrhu orgánu sociálně-právní ochrany dětí velmi krátkou lhůtu 24 hodin (§ 456 z. ř. s.), jejímž legitimním účelem je zabránit možným negativním dopadům do důležitých práv a zájmů nezletilého dítěte časovým prodloužením. V takovém případě lze předpokládat a současně přijmout fakt, že většinou nebude možné zajistit i slyšení nezletilého účastníka řízení. Při následném rozhodování o dalším trvání předběžného opatření však již bezesporu lze dle Ústavního soudu z časového hlediska očekávat, nejsou-li závažné překážky, reálnou možnost vyslechnout nezletilé dítě a zjišťovat bezprostředně jeho názor ve věci, která se ho citelně dotýká. Ústavní soud si je vědom, že i pro rozhodnutí o návrhu na zrušení předběžného opatření zákon stanoví rovněž relativně krátkou lhůtu 7 dnů (§ 462 odst. 1 z. ř. s.). V případech krátké lhůty pro rozhodnutí Ústavní soud v nálezu ze dne 19. 12. 2017 sp. zn. II. ÚS 1931/17, bodu 41., v obecné rovině poukázal též na jiné způsoby

zjištění názoru nezletilého než jeho výsledkem při jednání. Může jít o dostavení se za nezletilým osobně, vyslání asistenta soudce, dotázání prostřednictvím některého prostředku elektronické komunikace či telefonicky atd. V posuzované věci však vystupuje do popředí to, že o návrhu na zrušení předběžného opatření okresní soud rozhodoval v situaci, kdy v důsledku pravidelného prodlužování předběžného opatření trvalo již více než šestnáct měsíců. V průběhu takto dlouhé doby bylo zcela jistě možno dceru vyslechnout. Stanovisko dcery totiž mělo význam nejen pro rozhodnutí o návrhu na zrušení předběžného opatření, ale i pro předchozí opakovaná prodlužování tohoto předběžného opatření... Zjištění názoru nezletilého prostřednictvím orgánu sociálně-právní ochrany dětí či znalce je možno akceptovat u dětí nižšího věku s ohledem na jejich rozumovou a emocionální úroveň. K rozhodování soudů o výchovném uspořádání v minulosti Ústavní soud poukázal na právní domněnku v § 867 odst. 2 občanského zákoníku, dle níž se o dítěti starším 12 let má za to, že je schopno informaci přijmout, vytvořit si vlastní názor a tento sdělit. Současně však v bodu 25. odůvodnění nálezu ze dne 26. 5. 2014 sp. zn. I. ÚS 2482/13 (N 105/73 SbNU 683) zdůraznil, že považuje dosažení dvanácti let za nejzašší možnou hranici a uvedl, že dostatečnou rozumovou a emocionální vyspělost, kdy je už dítě schopné uceleně prezentovat bez větší újmy svůj názor před soudem, je nutné posuzovat případ od případu, přičemž většina dětí je schopna se vyjádřit ke svému budoucímu výchovnému uspořádání již po dosažení věku deseti let. Po dosažení této věkové hranice je nezbytné, nebrání-li tomu zvlášť významné okolnosti, zjistit přání dítěte přímo před soudem [srov. rozsudek Evropského soudu pro lidská práva ve věci Havelka a další proti České republice ze dne 21. 6. 2007 č. 23499/06, bod 62. (kde bylo nezletilým 11, 12 a 13 let); náleze ze dne 2. 11. 2010 sp. zn. I. ÚS 2661/10 (N 219/59 SbNU 167), body 51. až 53. odůvodnění (kde byla nezletilá žákyní 4. třídy základní školy); či náleze ze dne 26. 8. 2010 sp. zn. III. ÚS 3007/09 (N 172/58 SbNU 503), kde bylo nezletilé 15 let]. V posuzované věci bylo dceři v době rozhodování okresního soudu patnáct let a sama usilovala o to, aby svůj pohled na věc mohla soudu předestřít (srov. např. její dopis na č. l. 609). Výsledek dcery před soudem tudíž nebylo možno nabrátit zjištěním jejího názoru zprostředkovaně znalcem či orgánem sociálně-právní ochrany dětí. (náleze ÚS ze dne 19. 6. 2018 ve věci III. ÚS 1265/16)

Participaci dětí je vhodné realizovat i při výkonu rozhodnutí soudů soudním vykonavatelem, což beze zbytku platí i pro výkon předběžných opatření, včetně předběžných opatření dle § 452 odst. 1 z. ř. s.

Cílem realizace participačních práv není poskytnout dítěti odbornou pomoc (psychologickou, sociální, lékařskou) zaměřenou na zvládnutí potenciálně traumatické situace. Soud by měl vždy zvážit, zda vzhledem k okolnostem případu rodičům (osobám odpovědných za výchovu) či dítěti doporučí nebo uloží povinnost takovou pomoc využít.

Naplňování participačních práv soudem neslouží k ošetření traumat dítěte, ale nesmí ani přispívat k jejich zhoršování. Při projednávání případů ohrožených dětí se soudy velmi často setkávají s traumatizovanými dětmi. Příčinou může být smrt rodiče, intenzivní konflikt rodičů, násilné chování rodičů atp. Pokud soudce v rámci setkání s dítětem bude mít za to, že by bylo vhodné, aby mu byla poskytnuta odborná pomoc směřující k ošetření jeho traumat (a zatím se tak nestalo), může rodičům a/nebo dítěti doporučit, aby taková pomoc byla vyhledána. V případě rodičovských sporů soud může rodičům uložit povinnost vyhledat odbornou pomoc (§ 474 odst. 1 z. ř. s.). V dalších případech potom podle § 474 odst. 2 z. ř. s. může soud vyhledání odborné pomoci rodičům nebo jiné osobě odpovědné za péči o dítě doporučit; vychází se přitom z premisy, že ohrožení dítěte je v naprosté většině případů důsledkem narušených kompetencí rodičů. Doporučená odborná pomoc by proto měla být zaměřena na posílení těchto kompetencí. O vhodnosti a účelnosti navržených nebo zamýšlených opatření soud zpravidla zjistí názor

orgánu vykonávajícího sociálně-právní ochranu dětí, který je obeznámen s poměry (§ 474 odst. 3 z. ř. s.).

Lze doporučit, aby realizace participačních práv jednotlivými subjekty (soud, orgán sociálně-právní ochrany dítěte, opatrovník dítěte, rodiče) byla v rámci nastavení procesů interdisciplinární spolupráce koordinována. Je nepřipustné, aby jejich realizací docházelo k nadbytečné zátěži dítěte v důsledku nesystémového přístupu jednotlivých subjektů, neboť by mohlo vést až k systémovému týrání dítěte.

Systémové týrání

Za systémové týrání je považována újma, která je dítěti způsobena nesprávným nebo necitlivě realizovaným úředním (či soudním) postupem. Systémové týrání může mít původ v:

- nevhodné či nedostatečné právní úpravě ochrany dětí (např. nedostatečné právní zastoupení dětí),
- nevhodných či špatných postupech státních orgánů (roztržštěnost péče o ohrožené děti, pozdní detekování a hodnocení ohrožených dětí, rezortní nekoordinovanost a neprostopupnost – opakování úkonů, nesrozumitelnost postupu státních orgánů pro děti a jejich rodiče, traumatizující postup při řešení ohrožení dítěte – např. násilné oddělení od blízkých osob bez poskytnutí následné adekvátní podpory),
- nedostatečném profesním a celoživotním vzdělávání (chybí interdisciplinární a multioborové vzdělávání, chybí nástroje pro učení se prostřednictvím reflexe – case review, child death review atp.)
- nedostatečné participaci dětí
- nedostatečné participaci rodičů dětí, případně náhradních prostředí, do kterých jsou děti umístěny.

Systémové týrání se může projevat:

- nečinností systému
 - o přehlížení, opomíjení, bagatelizování významu participace (obecně i v případech konkrétních dětí)
 - o vytváření systémových nebo formálních bariér participace (obecně i v případech konkrétních dětí – např. soustředěním se výhradně na zákonný věkový limit pro participaci, hledání důvodů, proč není participace pro děti vhodná, namísto hledání cest, jak ji pro dítě vhodnou učinit)
 - o formalizovaná participace – omezení participace na úkon či sled úkonů
- nadměrnou aktivitou
 - o nekoordinovaná participace (opakovaná, bezvýsledná, formalizovaná – tzn. cílem je splnit formální povinnost, nikoliv naplnit potřebu dítěte)
 - o intenzita zásahu do soukromí dítěte prostřednictvím participace neodpovídá míře ohrožení dítěte, nebo míře zásahu do práv dítěte (participace je vždy zásah do

- o soukromí dítěte a benefity, které z toho dítě má, by měly ospravedlňovat tento vstup)
 - o na dítě je v rámci participace přenášena odpovědnost za rozhodnutí (dítě je nuceno k tomu, aby si vybralo některou z alternativ, popř. je nuceno k participaci samotné, byť se samo rozhodlo svá práva neuplatňovat)
- špatným postupem při realizaci participace
 - o záměna výsledku, či jiných procesních úkonů za participaci
 - o dezinterpretace získaných informací
 - o necitlivost v komunikaci s dítětem
 - o neúplná participace – např. chybí fáze poskytnutí vstupních informací, nesdělení závěrečného rozhodnutí
 - o nevhodný čas a místo pro realizaci participace
 - o dítě je v důsledku spolupráce s pomáhajícími/soudy vystaveno riziku násilí ze strany rodiče jako trestu za to, co dítě řeklo/neřeklo, atp.
- zneužitím systému ochrany dětí ze strany rodiče, v důsledku čehož je poškozováno dítě
 - o křivá obvinění (sexuální zneužívání, fyzické týrání, špatné výchovné metody, způsobování úrazů atp.)
 - o obstrukční jednání rodiče narušující stabilitu života dítěte (opakované návrhy na změnu výchovného prostředí, obstrukce způsobující protahování řízení, bránění dítěti v kontaktu s druhým rodičem rodiče)
 - o opakované vystavení dítěte vyšetřování, pohovorům, znaleckým posudkům (iniciátorem je rodič, systém to akceptuje)
 - o neindikovaná terapie dítěte iniciována rodičem

Možnost umístění dítěte do neutrálního prostředí by měla být zvolena pouze tehdy, kdy jsou oba rodiče dítěti přímo nebezpeční. Ve všech ostatních případech, i u velmi vážně narušených vztahů k jednomu z rodičů, je tato možnost pro dítě velmi vážně traumatizující.

Sekundární viktimizace

Druhotná traumatizace oběti v důsledku nevhodně nastaveného systému, který by ji měl primárně chránit. Na rozdíl od systémového týrání se sekundární traumatizace v případě ochrany dětí týká těch, které jsou traumatizované z domácího/školního/jiného sociálního prostředí a systém ochrany dětí tuto traumatizaci svým postupem prohloubí nebo naruší proces hojení traumatu (tzn. postup má prokazatelně negativní dopad na život, zdraví a prospívání dítěte).

Sekundární viktimizace může být v kontextu participace způsobena:

- neposkytnutím důležitých informací, které může vést ke zkratkovitému a rizikovému chování dítěte (útěk z domova před výkonem rozhodnutí, sebepoškození, až sebevražedné chování)
- stigmatizací dítěte ve vrstevnickém kolektivu – např. nevhodně realizovaná participace ve školním či obdobném prostředí může vést k tomu, že se o potížích dítěte a/nebo jeho rodiny dozví osoby (vrstevníci), se kterými dítě nechce sdílet osobní záležitosti
- ztrátou pocitu jistoty a bezpečí – např. pokud dítě odmítlo spolupracovat a přesto je ke spolupráci nuceno, pokud je v průběhu procesu ochrany dětí dítě omezováno či zbaveno autonomie

Praktická doporučení

Pokud se soudce rozhodne hovořit s dítětem, měl by zvážit:

- Účel setkání – poskytnutí informací, zjištění názorů, vysvětlení rozhodnutí, setkání v rámci dohledu, zjišťování a naplňování perspektivy dítěte.
- Fázi řízení, kdy by k setkání mělo dojít – před rozhodnutím o nařízení předběžného opatření, před rozhodnutím ve věci, po rozhodnutí ve věci, v rámci výkonu dohledu či přezkumu důvodů rozhodnutí.
- Čas, kdy by k setkání mělo dojít – je vhodné zvážit, zda k setkání s dítětem má dojít v průběhu nařízeného jednání. Jako vhodnější se jeví realizovat participační práva nezávisle na jednání. Pokud soud přistoupí k tomu, že jednání a participace na sebe navazují či se prolínají, měl by zajistit, aby děti s sebou měly doprovod, který s nimi čas v soudní budově před a po úkonu participace stráví. K tomu může soud využít i své zaměstnance, např. soudní sociální pracovníky. Zejména při projednávání rodičovských sporů je nevhodné, aby dítě bylo přítomno projednávání věci. Pokud dítě blízké věku zletilosti vyjádří přání se jednání účastnit, mělo by se mu dostat poučení o průběhu jednání, o možných konfliktech a o tom, že vždy může jednací síň opustit.
- Místo, kde by k setkání mělo dojít – místo a okolnosti vedení rozhovoru rozhodující osoba přizpůsobí věku a rozumovým schopnostem dítěte. Obecně je nevhodné, aby se soudce setkal s dítětem ve škole či v místě jeho volnočasových aktivit, stejně je nevhodné, aby rozhovor s dítětem probíhal v jednací síni v průběhu jednání. Do úvahy přichází kancelář soudce.
- Způsob zaznamenání úkonu – doporučuje se dát dítěti na výběr, jaké prostředí pro něj bude nejkomfortnější, přitom je třeba je poučit o způsobech zaznamenání úkonu, které se k místu pojí (v jednací síni musí být pořízen záznam, jinde se sepisuje protokol, k obojímu mají rodiče následně přístup), neboť i to může být pro dítě rozhodující faktor.
- Zda je nutné dítě na schůzku připravit a kdo tak případně učiní – o přípravu dítěte mohou být požádáni rodiče nebo opatrovník dítěte. Bylo by vhodné, pokud by soudy měly vypracovaného písemného průvodce dítěte soudním řízením, a to buď v listinné, nebo elektronické podobě.
- Kdo zajistí účast dítěte na úkonu soudu – rodiče, opatrovník dítěte, přímo soud v případě starších dětí.
- Osoby, které se setkání budou účastnit – výslech dítěte může soud provést i bez přítomnosti dalších osob, lze-li očekávat, že by jejich přítomnost mohla ovlivnit dítě tak, že by nevyjádřilo svůj skutečný názor. O tom, kdo bude setkání přítomný je vhodné se s dítětem domluvit. Dítě musí být poučeno, že si může vyžádat přítomnost důvěrníka, který není jeho zákonným zástupcem; jeho přítomnost může soud vyloučit jen tehdy, pokud by jí byl mařen účel výslechu (§ 100 odst. 3 o. s. ř.).

Na co dítě mělo být před příchodem na soud připraveno?

- Kdo je soudce a jaká je náplň jeho práce.
- Jestli chce nějakého důvěrníka.
- Jestli se chce na soud přijít podívat.
- Dát na výběr, kde se soudcem potká: mimo soud/kancelář soudce/výslechová místnost/jednací síň.

- Jak soudce oslovovat.
- Co se od dítěte očekává.
- Co se u soudu bude dít.
- Jak dlouho to bude trvat.
- Kdo tam bude.

Průběh setkání

- Soudce by se měl představit a stručně, způsobem odpovídajícím věku dítěte, vysvětlit účel setkání. Vzhledem k věku dítěte by měl zvážit formu oslovování (vykání, tykání) a u starších dětí se na ní domluvit. Je nevhodné, aby při setkání s dítětem byl soudce oděn v taláru.
- Dítě by mělo vědět, jak oslovit soudce (pane/í soudce/soudkyně, pane/í předsedo/předsedkyně, pane Dlouhý, pane Jirko). Doporučuje se, aby způsob oslovení dítě znalo ještě před příchodem k soudu (z tištěných materiálů) z rozhovoru s rodiči nebo kolizním opatrovníkem, na místě je pak zopakováno.
- Rozhovor je možno začít otázkami: Víš, proč jsi tady? Vysvětlil Ti někdo (rodiče, opatrovník), co se dnes bude dít? Víš, co dělá soudce? Víš, o čem bych měl rozhodovat?
- Dítě by mělo být ujistěno, že za situaci nenese odpovědnost. **V rodičovských konfliktech** je možno dítěti sdělit: „Ze své praxe vím, že si některé děti myslí, že za rozchod a hádky rodičů mohou, tak tomu však není. To, co se teď děje, je problém rodičů. Rozumím tomu, že to nyní pro Tebe může být opravdu těžké období. Naštěstí po určité době se obvykle vše uklidní a rodiče spolu začnou zase normálně mluvit.“ **Ve věcech rodinného práva veřejného** může být vhodné objektivizovat problémy a selhání rodičů, a to zejména v případech, kdy dítě zůstává v jejich péči nebo se v rámci řešení případu soudce snaží o návrat dítěte do biologické rodiny: „Tvoji rodiče mají v současné době problém s ... Prožívají teď složité období, rozumím tomu, že to pro Tebe může být opravdu těžké. Jedná se ale o problém, který se dá vyřešit, budu se snažit dělat všechno proto, aby se to podařilo.“ Dítě by ve většině případů mělo být ujistěno, že ho rodiče milují (téměř vždy v rodičovských konfliktech).
- Následně soudce dítěti vysvětlí jeho právo vyjádřit se k věci a sdělit svůj názor a přání. Musí zaznít, že se jedná o možnost vyjádřit se, nikoliv o povinnost, a že dítě nemusí nic sdělovat. Dítě by mělo být poučeno o možnosti uplatnit svá práva v každé fázi řízení, a v některých případech i po jeho skončení.
- Dítě musí být ubezpečeno (zejména v rodičovských sporech), že nenese odpovědnost za rozhodnutí, tu má vždy soud. Soudce dítě informuje o váze jeho názorů a přání, o tom, jak tyto skutečnosti zohlední ve svém rozhodování a o tom, že se přáním nemusí řídit.
- Dítěti by mělo být dáno na výběr (podpora řízené autonomie dítěte – byť v maličkostech), kde chce ve schůzce pokračovat (kancelář soudce, jednací síň, zvláštní místnost); mělo by být informováno o tom, jakým způsobem bude úkon (setkání) zaznamenán, a co se mohou dovědět rodiče, případně další účastníci. „Můžeš si vybrat, jestli si budeme povídat v mojí kanceláři, nebo bys raději chtěl jít do jednací síně? Pokud půjdeme do jednací síně, budu muset celý rozhovor nahrát a rodiče budou mít možnost si nahrávku pustit. Pokud zůstaneme v kanceláři, sepíšu, co říkáš. Rodiče budou mít možnost si to následně přečíst. Protože jsme u soudu, tak vše, co mi řekneš, je veřejné, nic nemohu utajit. Pokud bys chtěl říct něco tajně, můžeš to udělat u pana/í ... (OSPOD)“. Dítě by mělo rozumět tomu, kde a jak budou jeho vyjádření zaznamenána a

zda a jak se s nimi mohou seznámit rodiče (tzn. důvěrnost sdělení). Soud musí akceptovat, že dítě se na základě těchto informací rozhodne, zda a jak bude participovat.

- Vyslyšení dítěte je dobré zahájit dotazem na základní informace (byť jsou soudci známy): „Kolik máš roků? Kde bydlíš? Máš sourozence?“ – Prostřednictvím těchto otázek, na které dítě umí odpovědět, které jsou pro dítě bezpečné, je možné navázat přirozeně s dítětem komunikační vazbu. Nevhodné jsou otázky, na které může dítě odpovědět NE (zacyklíte se v negativěch) – proto nezačínat rozhovor otázkami typu: „Chceš si se mnou povídat? Řekneš mi, co se děje u vás doma?“
- Rozhovor by se následně měl zaměřit na otázky vztahující se k dítěti samotnému, trávení jeho času: „Řekni mi něco o sobě? Co tě baví dělat? Chodíš do nějakých kroužků? Jaké máš rád filmy, hry? Kolik máš kamarádů, co s nimi děláš? Navštěvuješ je? Navštěvují Tě? Co škola? Jaké předměty Tě baví a nebaví?“
- Otázky směřující k přípravě dítěte na schůzku: „Kdo Tě dnes přivedl? S kým ses bavil o tom, že půjdeš k soudu? Požádala Tě máma, táta nebo někdo jiný, abys mi dnes něco řekl?“
- Otázky směřující k tomu, jak dítě vnímá situaci: „Co si o tom všem myslíš?“
- Otázky směřující k tomu, jaká je situace: „Jak to teď vlastně je? Jak býváš s mámou a tátou? Co s nimi děláš ve volném čase? Jaké to teď bylo doma? Kdo se o Tebe staral, když rodiče nemohli?“ Nikdy nepokládat otázky směřující k hodnocení a srovnávání rodičů: „Jaké jsou víkendy u táty a jaké u mámy?“ Soustřeďte se na otázky KDO: „Kdo o tebe pečuje? Kdo se s tebou připravuje do školy? Kdo tě vodí do lidušky?“ V případě dětí školního věku možno přidat otázky JAK: „Jak vypadá tvůj typický víkend s mamkou/tat'kou? Jak reaguje mamka/tat'ka, když přijdeš pozdě domů/zapomeneš si udělat úkol?“
- Ověření, že dítěti byly poskytnuty informace proto, aby si mohlo utvořit vlastní názor. Ujistění se, že dítě ví, že je zastoupeno v řízení opatrovníkem a co může od opatrovníka očekávat. „Vysvětlil Ti někdo, jaké jsou možnosti řešení situace? Co vlastně znamená ... svěřeni do péče, pěstounská péče na přechodnou dobu, ...? Víš, že máš v řízení zástupce? Víš, co pro Tebe může udělat?“ Případné doplnění informací.
- Otázky směřující k představě dítěte o budoucím uspořádání. Zjištění jeho přání. „Jak by sis to představoval? Co bys chtěl změnit?“ Nikdy nepokládat otázky směřující k vybírání rodičů. „Byl bys o Vánocích raději u mámy nebo u táty?“
- Sdělení soudce, ze kterého je patrné, že zjištěný názor a přání dítěte je pro posouzení případů důležité. Opětovné informování o tom, že přání nemusí být vyhověno a že odpovědnost za rozhodnutí je na soudci. „Děkuji, že sis o tom všem se mnou povídal. Pozorně jsem Tě poslouchal, rozumím dobře tomu, že by sis přál ... Určitě o Tvém přání budu při rozhodování velmi přemýšlet, jen bych rád zopakoval, že to neznamená, že Tě vyhovím. Víš, je to moje rozhodnutí a kromě Tvého přání musím zvážit i jiné skutečnosti.“
- Dotaz, jakým způsobem se chce dítě o rozhodnutí dozvědět a zda (a v jakých případech) se chce se soudcem znovu potkat. „Jak by ses chtěl o mém rozhodnutí dovědět? Jsou tyto možnosti ... Pokud s tím budeš souhlasit, uvidíme se zase za Řekneš mi potom ...“
- Ukončení rozhovoru: „Ještě jednou děkuji, že jsi za mnou na soud přišel. Zajímalo by Tě ještě něco? Jak to tady funguje? Mohu pro Tebe ještě něco udělat?“
- Předání dítěte rodičům – poděkování dítěti před rodiči za to, že přišlo. Rekapitulace toho, co dítě řeklo...ve smyslu: „Vysvětloval jsem Vaši dceři/synovi jaká je moje role jako soudce. Vyslechl jsem si jeho/její pohled na situaci. Protokol z našeho rozhovoru najdete

ve spise ...“. Soudce by měl z dítěte „sejmout“ největší náraz rodičů, kteří zejména v případě rodičovských konfliktů mohou na dítě tlačit, aby „vypovídalo dle jejich představ“, takže na něj hned po odchodu od soudu začnou „útočit“ ve smyslu: „Cos mu řekl/a, proč jsi řekl/a, či neřekl/a, ...“

Poznámky a doporučení k průběhu setkání a zaznamenání jeho obsahu

Byť se dítě ptáme na současnou situaci, nezjišťujeme tím skutkový stav. Realizujeme právo dítěte vyjádřit se ve věci, která se ho týká. Těmito „zjištěními“ není možno argumentovat při odůvodnění rozsudku. Například z toho, že dítě řeklo, že s matkou si čte knihy a u otce se dívá na počítač, nelze učinit závěr, že matka lépe naplňuje potřeby dítěte.

Není vhodné zaznamenávat do protokolu naše dojmy z dítěte a jeho stavu. Například, že dítě reagovalo zakřiknutě a plakalo. Tato „pozorování“ žádným způsobem nenaplnují participační práva dětí a jejich „vyhodnocení“ nemají pro rozhodnutí ve věci žádnou relevanci.

Je důležité citlivě přistupovat k fyzickým dotykům – dotýkání se hlavy dítěte (hlazení), poplácávání po ruce/zádech jako snaze dítě povzbudit nebo uklidnit. Zejména traumatizované děti mohou být citlivé na narušování jejich osobní zóny – zároveň je jedním z hlavních terapeutických cílů obnovit v dětech pocit a schopnost rozhodovat o tom, kdo, kdy, kde a jak se jich smí dotýkat. Nejvhodnější je tedy držet se běžného společenského standardu – podání ruky na úvod a konec rozhovoru/setkání (tento úkon může dítě vnímat velmi pozitivně – jako důraz na jistou míru oficiality, vážnosti a rovnocennosti).

V případě, že je dítě velmi rozrušené, je vhodné se ho zeptat „Co mohu udělat, aby ti teď bylo lépe?“ „Co by ti teď pomohlo?“

Praktická doporučení symposia jsou inspirována materiálem *Children's voices in family court: Guidelines for judges meeting children* Nicholas Bala, Rachel Birnbaum, Francine Cyr, & Denise McColley *Family Law Quarterly*, Fall 2013, 47, 379-396.⁶

Hodnocení názoru a přání dítěte s přihlédnutím k jeho věku

Během soudních řízení se k dítěti přistupuje jako k objektu. To obvykle ze strany všech účastníků. Rodiče si vymáhají čas strávený s dítětem, OSPOD a soudy často rozhodují bez zohlednění názoru dítěte. K dítěti je ovšem nutné přistupovat jako k aktivnímu subjektu, který má svá práva, ale také přání a chce se aktivně podílet na organizaci svého života. Toto pramení z potřeby autonomie, kterou mají děti od velmi útlého věku.

- Děti v raném věku do cca 3 let nejsou schopny chápat, co se kolem nich děje. Proto je zde nutné vycházet ze základní premisy, že dítě si potřebuje vyvíjet vztah k oběma rodičům.
- Dítě předškolního věku cca 3 – 6 let již věci kolem sebe vnímá a snaží se jim porozumět. Děti v tomto věku jsou velmi senzitivní, snadno vztahově i situačně ovlivnitelné. Je potřeba poskytnout jim dostatek prostoru pro porozumění toho, co se kolem nich děje. Opět platí základní premisa nutnosti rozvoje vztahu k oběma rodičům.

⁶ K dispozici např. zde: [\(PDF\) Children's Voices in Family Court: Guidelines for Judges Meeting Children \(researchgate.net\)](#).

- Dítě mladšího školního věku cca 6-10 let je obvykle dostatečně rozumově i socioemočně schopné chápat věci kolem sebe a aktivně se účastnit organizace svého života. V tomto věku je nutné dítě brát jako partnera. Dítěti je nutné poskytnout dostatek prostoru pro projevení názorů a přání, které by měly být alespoň částečně v rozsudku zohledněny. Dále je nezbytné, aby dítě bylo s výsledkem řízení věku odpovídajícím způsobem seznámeno.
- Děti staršího školního věku 10-15 let jsou zcela způsobilé k tomu, aby se aktivně podílely na organizaci svého života. Jejich názor by měl být brán v úvahu velmi vážně a maximálně zohledněn ve výsledné úpravě. I přesto, že vztahy dětí mohou být v tomto období k jednomu rodiči silně narušené, je třeba jejich názor respektovat. Aktuálně nejsou dostupné žádné služby, které by dovedly narušený vztah řešit. V tomto věku také není na místě řešit „objektivnost“ názorů dětí. Názory dítěte jsou vždy vztahově a situačně podmíněny a vyjadřují jeho psychickou realitu. Násilným nucením dítěte ke styku s druhým rodičem, nařizování různých služeb nebo asistovaných styků, obvykle představuje závažné formy další traumatizace dětí.
- U dětí ve věku 15+ vždy platí, že je bez výhrady nutné plně respektovat jejich názor, bez ohledu na jeho formaci. Nařizování povinnosti styku nebo podrobování nechtěným psychosociálním službám, představuje vždy vážnou formu traumatizace. Ta narušený vztah nezlepší, naopak zvýší pravděpodobnost další psychické destabilizace dítěte a ještě silnější narušení vztahu.

Výukový model rozhovoru participace

Dívky: 13 let

Důvod participace: úprava poměrů po rozvodu rodičů

Příprava participace:

- Edukace rodičů v souvislosti s významem, účelem a průběhem participace
- Příprava dívky před příchodem k soudu (otázky příchodu k soudu a průběhu celého setkání – kdo dítě vyzvedne, zda/že bude muset projít bezpečnostní rámem, kde bude čekat po skončení pohovoru, zda si s sebou může vzít svého důvěrníka, „bezpečnou osobu“).

Níže jsou uvedeny modelové otázky a postup rozhovoru, které je možné při participaci s dětmi využít (barevně jsou odlišeny různé typy otázek, které v rozhovoru zaznívají). Otázky mají v rozhovoru různou funkci (navázat vztah, „rozmrázit“ komunikaci, ověřit vůli dítěte k participaci a srozumitelnost jeho následků), zjišťovat názor, ukončit rozhovor).

Při participaci je zcela běžné a vhodné, když soudce mluví více než dítě.

Typologie otázek

- Zapojení dítěte do nastavení procesu participace posílí jeho vnímání vlastní role (role jeho názorů a přání) v projednávání případu. Již od počátku je zjevné, že jeho osobnost je respektována.
- „Zahajovací“ otevřená otázka.
- Otázky ověřující, zda bylo dítě opatrovníkem/rodiči na setkání se soudcem připraveno a zda rozumí pravidlům participace.
- Přípravné otázky sloužící k zahájení konverzace, uvolnění dítěte, navození příjemného komunikačního prostředí.
- Otázky, kterými zjišťujeme, jak se dítě orientuje v situaci (od koho primárně čerpá informace), což je jeden z ukazatelů, jak velkou váhu dát jeho názorům.
- Samotné zjišťování názorů a přání dítěte.

Soudce: Dobrý den Petro, jmenuji se Jiří Dlouhý a jsem soudce, který řeší Vás a Váš čas, který budete trávit s rodiči po jejich rozvodu. Máte 13 roků, tak jsem se chtěl zeptat, jestli Vám bude příjemnější, když Vám budu vykat nebo tykat. (posílení vnímání vlastní role dítěte v procesu participace)

Dívka: *Můžete mi tykat.*

Soudce: Tykat, perfektní. Mně můžeš říkat pane Dlouhý.⁷ A ještě Ti dám na výběr, jestli by sis raději povídala v méjí kanceláři nebo v jednací síni. Pokud si budeme povídat v jednací síni, tak se náš rozhovor bude nahrávat a rodiče si budou moci tuto nahrávku kdykoli pustit. Pokud se

⁷ Pozn.: Dítě by mělo vědět, jak oslovit soudce (pane/í soudce/soudkyně, pan/í předsedo/předsedkyně, pane Dlouhý, pane Jirko). Doporučuje se, aby způsob oslovení dítě znalo ještě před příchodem k soudu (z tištěných materiálů) z rozhovoru s rodiči nebo kolizním opatrovníkem, na místě je pak zopakováno.

budeme bavit v mé kanceláři, tak to, co si řekneme, sepíšeme na papír a tomu se říká protokol. I ten si mohou rodiče kdykoli přečíst. Je to tak srozumitelné?

Dívka: *Ano.*

Soudce: Nebo potřebuješ ještě něco vysvětlit?

Dívka: *Ne.*

Soudce: A půjdeme tedy do jednací síně nebo do mé kanceláře? (posílení vnímání vlastní role dítěte)

Dívka: *Do kanceláře.*

Soudce: Dobrá tak do kanceláře, pojďme tam.

Soudce: Ještě než začneme, tě chci ujistit, že je náš rozhovor pro mé rozhodnutí moc důležitý. Je ale fér, abys věděla, že se jako soudce nemohu řídit jen Tvými názory nebo přáními. Musím zohlednit i jiné věci, mám totiž povinnost rozhodovat v nejlepším zájmu dětí. A určitě víš, že ne vše, co si děti přejí, je v jejich nejlepším zájmu. Každopádně, Tvůj názor je důležitý. **Víš, proč jsi tady?** (zahajovací otevřená otázka)

Dívka: *Vím, je to protože se rodiče rozvádí.*

Soudce: Máš pravdu. Máma a táta se chtějí rozvést. **Víš, že Tě před soudem zastupuje paní Černá, která je tu teď s námi?** (ověřující otázka)

Dívka: *Ano.*

Soudce: Vysvětlila Ti, co se dnes bude dít? (ověřující otázka)

Dívka: *Ano.*

Soudce: Tak já to jen zopakuji. Když se chtějí rodiče rozvést, musí předtím soudce rozhodnout, jak to po rozvodu bude s jejich společným dítětem. Rozhodnout musí hlavně o tom, jak přesně se bude který rodič o dítě starat. A protože už máš 13 roků, tak jestli budeš chtít, rád si poslechnu, co si o tom všem myslíš, a odpovím Ti na otázky, pokud nějaké budeš mít. Ještě znovu Tě upozorním, že o tom, co si tady budeme povídat, sepíšu záznam, kterému se říká protokol, a potom s ním seznámím rodiče. Takže vše, co mi řekneš, se dozví. Pokud bys o něčem mluvit nechtěla, hned mi to řekni a přestaneme. Samozřejmě můžeš kdykoliv říct i to, že něčemu z toho na co se ptám, nerozumíš, nebo odpověď neznáš. (Názor x přání) **Rozumíš všemu, co jsem teď říkal?** (ověřující otázka)

Dívka: *Ano.*

Soudce: Souhlasíš tedy s tím, abychom si o tom, co se děje povídali?⁸ (ověřující otázka)

Dívka: *Ano.*

⁸ Pozn: Průběžně během rozhovoru je vhodné používat otázky Rozumíš? Souhlasíš? Jedná se o pravidlo RoSo. Snižuje úzkost dítěte a zvyšuje jeho kompetenci k rozhovoru.

Soudce: Ale ještě než se k tomu dostaneme, mi prosím řekni něco o sobě⁹. *Třeba kam chodíš do školy a co tě v ní nejvíce baví?* (uvolnění dítěte, navození příjemné atmosféry)

Dívka: Chodím do sedmé třídy na Tyršovu školu. Nejvíce mě baví angličtina a biologie.

Soudce: Angličtina a biologie, to je zajímavé. *Už jsi přemýšlela, co bys chtěla dělat za povolání a na jakou jít střední školu?* (uvolnění dítěte, navození příjemné atmosféry)

Dívka: Asi bych chtěla být učitelka jako mamka.

Soudce: *A chodíš do nějakých kroužků?* (uvolnění dítěte, navození příjemné atmosféry)

Dívka: Chodím na angličtinu a hraju volejbal.

Soudce: *Jak máš angličtinu a volejbal často?* (uvolnění dítěte, navození příjemné atmosféry)

Dívka: Skoro každý den, angličtinu mám v pondělí a volejbal v úterý a čtvrtek.

Soudce: *A jak se Ti teď daří?* (uvolnění dítěte, navození příjemné atmosféry)

Dívka: Jde to.

Soudce: Teď bych si potřeboval trochu vyjasnit, jaký máš s rodiči vztah a co spolu rádi děláte. Začnu mamkou. Jak s ní teď vycházíš? (orientace dítěte v situaci, váha názoru dítěte)

Dívka: S mámou bydlím a rozumíme si.

Soudce: *A táta? Jak vycházíš s ním?* (orientace dítěte v situaci, váha názoru dítěte)

Dívka: Táta se odstěhoval a moc se s ním nevidám.

Soudce: *Co znamená, že se s tátou moc nevidáš?* (orientace dítěte v situaci, váha názoru dítěte)

Dívka: Stalo se to, že nechci být i s jeho přítelkyní, a proto se už tolik nevidáme. On je s ní furt. Já chci trávit čas i s ním sama.

Soudce: *Kdy jsi s ním byla naposledy?* (orientace dítěte v situaci, váha názoru dítěte)

Dívka: Asi před měsícem.

Soudce: *A co jste spolu dělali?* (orientace dítěte v situaci, váha názoru dítěte)

Dívka: Byli jsme v na procházce a potom v kině.

Soudce: *Jste spolu v kontaktu i jinak?* (orientace dítěte v situaci, váha názoru dítěte)

Dívka: Občas si napíšeme před Whatsapp.

⁹ Pozn.: Je důležité zvolit vhodné „rozmrzovací“ otázky, abychom již prvními dotazy dítě nezacyklili v negaci (např. Nevhodné otázka: „A chceš si se mnou povídat?“ ...NE)

Soudce: Už jsem ti říkal, že musím rozhodnout o tom, jak budeš po rozvodu s mámou a jak s tátou. **Jak by sis to představovala Ty? (samotné zjišťování názorů a přání dítěte)**

Dívka: Chtěla bych být u mámy.

Soudce: **Co to znamená? (samotné zjišťování názorů a přání dítěte)**

Dívka: Že budeme společně bydlet a tak.

Soudce: **A táta? (samotné zjišťování názorů a přání dítěte)**

Dívka: K němu bych chodila, když by se mi chtělo.

Soudce: **Asi si nedovedu představit, co to pro Tebe znamená „jak by se mi chtělo“. Můžeš mi prosím říct víc? (samotné zjišťování názorů a přání dítěte)**

Dívka: Nelíbí se mi být s tátovou přítelkyní. Chodí s námi všude. A taky mi vadilo, když táta křičel po mámě.

Soudce: **Co by mohli rodiče nebo jenom táta udělat proto, aby se Ti za tátou chtělo? ¹⁰ (samotné zjišťování názorů a přání dítěte)**

Dívka: Asi by mi pomohlo, kdybych s ním mohla být sama.

Soudce: **Probírala si tyto věci s rodiči nebo někým jiným? (orientace dítěte v situaci, váha názoru dítěte)**

Dívka: Mluvila jsme o tom jen s mámou.

Soudce: **Co Ti k tomu máma řekla? (orientace dítěte v situaci, váha názoru dítěte)**

Dívka: Ona pořád pláče. Říkala, že to bude časem dobré.

Soudce: **Dobře. Chtěla by ses ještě na něco zeptat? (samotné zjišťování názorů a přání dítěte)**

Dívka: Ani ne.

Soudce: **Zkusím teď zopakovat, co si mi dnes řekla. At' vím, že jsem Tě pochopil správně. Bydlíš teď s mámou, táta se odstěhoval, má přítelkyni a Ty za ním chodíš tak jednou za měsíc. **A chtěla bys, aby to stejně bylo i po rozvodu rodičů. Je to tak? (samotné zjišťování názorů a přání dítěte)****

Dívka: Ano. Mám naše ráda oba, ale chci být víc doma, s mamkou.

¹⁰ Pozn. Tento typ zjišťovacích otázek směřovat spíše do druhé poloviny rozhovoru. Ptát se otevřenými otázkami bez manipulativního charakteru: otázka směřující k očekávání je bezpečná (dítě určitě má nějaké očekávání směřující k jeho budoucímu životu, i rozhovoru se soudcem, možnost očekávání verbalizovat dítě neohrožuje). Následující otázky směřují spíše k tomu, co mohou rodiče udělat proto, aby se dítě cítilo v situaci komfortně. Jak k takovému názoru dítě dospělo (je vhodné se vyvarovat otázek, které mohou v dítěti vyvolat pocit viny, nebo toho, že něco z toho, co řeklo je špatně).

Soudce: Dobrá. Děkuji, že si mi řekla své přání. Je to pro mé rozhodnutí moc důležité. Je ale jak už jsem říkal, jako soudce nemohu řídit jen Tvým přáním. Musím zohlednit i jiné věci, mám totiž povinnost rozhodovat v nejlepším zájmu dětí. Řeknu Ti teď, jak to bude probíhat dále. Příští týden mám jednání s rodiči, a pokud se nestane nic nepředvídatelného – například, že by jeden z nich k soudu nepřišel, rozhodnu. **Jak by ses o tom rozhodnutí chtěla dovědět? Je několik možností. Můžeš přijít znovu ke mně a já Ti ho vysvětlím, nebo Ti o něm mohou říct rodiče, nebo Tvoje zástupkyně. Můžeš si vybrat.**

Dívka: Chci, at' mi to řekne máma.

Soudce: Fajn. **Mohu pro Tebe ještě něco udělat? Chceš se na něco zeptat? Anebo mi ještě něco říct?** Nemusíme se bavit jen o případu. Kdyby Tě třeba zajímalo, co vše se řeší u soudu, nebo pokud bys chtěla vidět jednací síň, řekni si...

Dívka: Asi ne.

Soudce: Dobře, děkuji, že jsi přišla a že jsme si mohli popovídat.

Pozn. pro soudce:

Sdělení dítěte není možné formou ctrl+c a ctrl+v vložit do rozsudku a jeho odůvodnění.

Zdroje a odborná literatura:

- Alfandari, R.: *Systemic barriers to effective utilization of decision making tools in child protection practice. Child Abuse and Neglect.* 2017 (67), str. 207-215
- Arad-Davidzon, B., Benbenishty, R.: *The role of workers' attitudes and parent and child wishes in child protection workers' assessments and recommendation regarding removal and reunification. Children and Youth Services Review,* 2007. 30 (1), str. 107-121.
- De Boer, C., Coady, N.: *Good helping relationships in child welfare services: A evidence based approach to best practice.* 2007. *Child Welfare.* 81 (2), str. 293–318
- Du Bois-Raymond, M.: 'Negotiation Families', in M. Du Bois-Raymond, H. Süncker and H.H. Krüger (eds) *Childhood in Europe.* 2001. New York: Peter Lang. Eckert
- Giddens, A. : *The Third Way: The Renewal of Social Democracy.* 1998. Cambridge: Polity Press

- Hodge, L., M., Turner, K., M., T., Sanders, M., Foster, M.: *Factors that influence evidence-based program sustainment for family support providers in child protection services in disadvantaged communities. Child Abuse and Neglect Journal* 2017 (70), str. 134-145
- Jans, M.: *Children as Citizens: Towards a Contemporary Notion of Child. Childhood.* 2004. 11(1), strana 27-44
- Munro, E.: *Common errors of reasoning in child protection work.* 1999. *Child Abuse and Neglect,* 23:745-58.
- Nybom, J.: *Visibility and „child view“ in the assessment process of social work: cross-national comparisons. International Journal of Social Welfare.* 2005 (14), str. 315–325
- Waites, C., Macgowan, M. J., Pennell, J., Carlton-LaNey, I., Weil, M.: *Increasing cultural responsiveness of family group conferencing.* 2004. *Social Work,* 49(2), 291–300
- Williams, S. E.: *Redrawing the line: An exploration of how lay people construct child neglect. Child Abuse and Neglect.* 2017 (68), str. 11-24